

JURIDISKA FAKULTETEN
vid Lunds universitet

Amanda Hau

Vårdperspektivet vid påföljdsbestämning för unga lagöverträdare – En komparativ studie av svensk och dansk rätt

JURM02 Examensarbete

Examensarbete på juristprogrammet
30 högskolepoäng

Handledare: Per Ole Träskman

Termin för examen: VT13

Innehåll

SUMMARY	1
SAMMANFATTNING	3
FÖRORD	5
FÖRKORTNINGAR	6
1 INLEDNING	7
1.1 Syfte och frågeställningar	8
1.2 Metod och material	9
1.3 Avgränsning och disposition	10
2 GRUNDLÄGGANDE TEORIER OCH PRINCIPER	11
2.1 Preventionsteorier	11
2.1.1 Allmänprevention	11
2.1.2 Individualprevention	12
2.1.2.1 Individuell avskräckning	13
2.1.2.2 Inkapacitering	13
2.1.2.3 Vård och behandling - behandlingsideologin	14
2.2 Straffrättsliga principer	15
2.2.1 Proportionaliet	16
2.2.2 Förutsägbarhet	16
2.2.3 Konsekvens	16
2.3 Principen om barnets bästa och barnkonventionen	17
3 FORSKNING PÅ OMRÅDET – VEM BEGÅR BROTT OCH VEM BEHÖVER VÅRD?	18
3.1 Vilka brott utför unga?	18
3.2 Vilka unga utför brott?	19
3.2.1 Kriminalitet och miljö	19
3.2.2 Biologiska och psykologiska skäl	20
3.2.2.1 Den positiva straffrättsskolan	21
3.2.2.2 Modern forskning	22
3.3 Ungdomsbrottslighetens omfattning och utveckling	23
3.3.1 Självdeklarationsundersökningar	23
3.3.2 Utsatthet för brott och lagföringsstatistik	24
3.4 Vilka unga behöver vård?	24

4	UNGDOMSPÅFÖLJDER I SVERIGE	26
4.1	Ungdomsvård	27
4.1.1	Ungdomsvård och tilläggssanktioner	28
4.1.2	Socialtjänstens bedömningar och yttranden	29
4.1.3	Kommentar	30
4.2	Ungdomstjänst	33
4.3	Åtgärder vid misskötsamhet	35
4.4	Sluten ungdomsvård	35
4.4.1	Kommentar – NJA 2001 s. 913	37
4.5	Fängelse	38
5	UNGDOMSPÅFÖLJDER I DANMARK	40
5.1	Ungdomskontrakt	41
5.2	Ungdomssanktion	42
5.3	Ovillkorligt fängelse	44
5.4	Kommentar	45
5.4.1	Kommissionens utredning	46
6	DISKUSSION OCH ANALYS	49
6.1	Likheter och skillnader mellan det svenska och danska systemet	50
6.2	Får vårdperspektivet genomslag i den nuvarande regleringen?	53
6.3	Problem med den nuvarande svenska ordningen	55
6.3.1	Garanterar det svenska systemet en rättssäker likabehandling?	58
6.3.2	Kan Sverige ta lärdom av det danska systemet?	58
6.3.3	Uppfattar de unge lagöverträdarna det svenska systemet som rättvist?	60
6.4	Framtida lösningar	61
	BILAGA A	64
	BILAGA B	67
	KÄLL- OCH LITTERATURFÖRTECKNING	68
	RÄTTSFALLSFÖRTECKNING	72

Summary

Juvenile delinquency and how young offenders ought to be treated are issues that are discussed continuously. The overall purpose of this paper is to provide a representative picture of how young offenders' need of treatment and care affects which sanction is sentenced. Another aim has been to examine the type of treatment that each sanction entails. The various types of care and treatment are relatively similar regardless of if the sanction in question is youth care, closed youth care or a prison sentence. The difference lies in the scope of the actions taken and the fact that while the juvenile's need of care is of great importance when deciding on a sentence to youth care, the significance of the juvenile's need of care instead becomes essential during the enforcement of closed youth care.

In order to provide a more thorough picture of the Swedish legislation, the paper also contains a comparative study of the Danish youth legislation system. Similarly to Sweden, Denmark has experienced a decrease in youth crime rates during the last couple of years. Similar principles and policies have also driven the Danish reforms concerning juvenile sanctions. An example is the similar general rule that juveniles under the age of eighteen ought to be kept away from the prisons as often as possible and instead be placed under the care of the social authorities. Regarding the particular sanctions more specifically, there is a difference between the two countries, concerning either how the sanctions are actually constructed, or to what extent they are applied. Community service is rarely used for young offenders in Denmark whereas it is the most common penalty for juveniles in Sweden. The Danish "youth sanction" is a penalty that lacks a precise Swedish equivalent where the care and treatment perspective is of great importance. The youth sanction is of interest to study further since there is no real equivalent in the Swedish system. Other interesting aspects of the Danish system to look closer at are the youth contracts, since they are used as an independent sanction in Denmark whereas the Swedish youth contracts simply exist as an alternative to a traditional care plan.

The Swedish legal system concerning young offenders must be characterised by proportionality, consistency and predictability and also meet the requirements set by the CRC (Convention on the Rights of the Child). The juvenile sanctions must be adapted to the young person's needs and also be clear and pedagogical. Juvenile delinquency has to be prevented while the juvenile's situation and social vulnerability at the same time must be taken into consideration. Combining all of these principles and objectives can be difficult and at times result in an unclear legislation. The main problems concern the regulation behind the sanction youth care. Guidelines for both the court and the social authorities are lacking regarding what precisely is meant to constitute a "particular" or "special" need of care and detailed instructions in the legislation's preparatory work as to how and when youth care is a sufficient penalty are deficient. The lack of guidelines

prevents a satisfactory assessment of proportionality to be made when determining a penalty. The evaluation of the juveniles' need of care differ from municipality to municipality. This has led to a varying and unpredictable application of the law since the courts often base decisions on the assessments made by the social authorities and local differences therefore occur throughout the country. The legal certainty of equal treatment may be threatened.

A future system would benefit from the legislator taking a standpoint and making clear which principle or objective should be the primary consideration with regards to young offenders. Guidelines ought to be created in order to provide the court with a basis on which to evaluate what is considered to constitute a "particular" need of care. The concept ought to be defined and the definition must be the same within both the courts and the social authorities. It would be desirable if criteria were set in regards to what, together or separately, may constitute "a particular need of care or other measures" in the legal sense. Sweden could benefit from studying parts of the Danish system since the care and treatment perspective not only in Sweden but also in Denmark constitutes an important aspect of the youth legislation. However, the handling of juvenile offenders is a very complex issue that requires taking into account a variety of factors, and it is difficult to imagine a perfect legislation on the area. Nevertheless, it is of importance to continue to study, compare, evaluate and question the handling of young offenders since it is an area of legislation where the underlying principles constantly change and evolve.

Sammanfattning

Ungdomsbrottslighet och hur unga lagöverträdare bör hanteras och behandlas är en ständigt aktuell fråga. Det övergripande syftet med denna uppsats är att ge en sammanfattande bild av hur vårdbehovet hos unga lagöverträdare påverkar påföljdsbestämningen och vad vården består av vid de olika straffrättsliga påföljderna. Behandlingsinsatserna som företas i samband med de olika straffrättsliga påföljderna är relativt liknande oavsett om det rör sig om ungdomsvård, sluten ungdomsvård eller fängelse. Skillnaden är omfattningen av insatserna samt det faktum att medan ungdomens vårdbehov tillmäts stor betydelse vid val av ungdomsvård är det istället vid verkställigheten av sluten ungdomsvård som den unges vårdbehov får avgörande betydelse.

För att få en mer nyanserad bild av den svenska lagstiftningen, har det i uppsatsen även genomförts en jämförelse med den danska lagstiftningen inom området. Jämfört med Sverige har Danmark upplevt en liknande minskning av ungdomskriminalitet de senaste åren. Liknande principer och syften har även styrt de danska reformerna avseende ungdomspåföljder. Exempelvis är huvudregeln både i Sverige och i Danmark att unga under arton år i största möjliga mån bör hållas utanför anstalterna och inom de sociala myndigheternas regi. När det gäller de specifika påföljderna i sig skiljer de sig emellertid till viss del mellan länderna, antingen till själva utformningen av dem eller till graden de tillämpas. Medan ungdomstjänst numera är den vanligaste ungdomspåföljden bland dem som döms i domstol i Sverige, används det danska samfundstjeneste relativt sällan i förhållande till ungdomar. Danmarks ungdomssanktion är en påföljd utan en exakt motsvarighet i Sverige där vårdperspektivet tar väldigt stor plats. Ungdomssanktion kan vara intressant att studera närmare eftersom det saknas en motsvarighet till påföljden i det svenska systemet. Även utformningen av de danska ungdomskontrakten är av intresse eftersom de i Danmark används som självständiga påföljder medan de svenska ungdomskontrakten endast utgör ett alternativ till en vårdplan.

Det svenska påföljdssystemet för unga lagöverträdare ska präglas av proportionalitet, konsekvens och förutsägbarhet samt uppfylla barnkonventionens krav på att hänsyn till barnets bästa ska tas. Samtidigt ska ungdomspåföljderna anpassas till den unges behov och vara tydliga och pedagogiska. Ungdomsbrottslighet ska motverkas samtidigt som ungdomens hela situation och sociala utsatthet ska beaktas. Föreningen av alla dessa principer och målsättningar leder till problematiska områden och en ibland otydlig lagstiftning. De största problemen berör regleringen av ungdomsvård. Riktlinjer för både domstolen och socialtjänsten saknas avseende vad som ska anses utgöra ett "särskilt" vårdbehov och det fattas närmare anvisningar i förarbetena angående hur och när ungdomsvård ska anses vara en tillräckligt ingripande åtgärd. Bristen på riktlinjer försvårar genomförandet av en tillfredställande proportionalitetsbedömning vid

påföljdsbestämning. Bedömningen av unga lagöverträdarens behov av vård skiljer sig åt från kommun till kommun. Detta har i sin tur lett till en spretig och oförutsägbar rättstillämpning eftersom domstolen ofta grundar sitt beslut på socialnämndens bedömning och det därför uppstår lokala skillnader i hur domstolarna dömer. En rättssäker likabehandling riskerar att hotas.

En framtida ordning skulle ha nytta av att lagstiftaren tog ett ställningstagande och klargjorde vilken princip eller grundtanke som bör väga tyngst när det gäller hanteringen av unga lagöverträdare. Riktlinjer bör skapas för att ge domstolarna underlag att bedöma vad som avses utgöra ett särskilt vårdbehov. Begreppet borde definieras och definitionen måste vara lika inom både socialtjänsten och domstolen. Det vore önskvärt om kriterier fastställs avseende vad som tillsammans eller var för sig kan utgöra ett "särskilt behov av vård eller andra åtgärder" i lagens mening. Sverige skulle vidare kunna ta lärdom av vissa delar av det danska systemet eftersom vårdperspektivet i Danmark utgör en viktig aspekt av påföljdssystemet. Hanteringen av unga som begår brott är emellertid en mycket komplicerad fråga som kräver att hänsyn tas till en mängd olika faktorer, och det är svårt att föreställa sig en perfekt ordning. Icke desto mindre är det viktigt att fortsätta studera, jämföra, utvärdera och ifrågasätta hanteringen av unga lagöverträdare eftersom det är ett rättsområde där de bakomliggande principerna hela tiden ändras och utvecklas.

Förord

Av alla nio terminer på Juridicum har denna varit roligast och arbetet med denna framställning har varit både väldigt givande och lärorikt! Jag vill tacka min handledare Per Ole Träskman. Jag vill också rikta ett stort tack till min pappa och syster som bistått med korrekturläsning och goda råd. Sist men inte minst vill jag tacka min fästman Tomas för all hjälp – utan dig hade det nog inte blivit någon innehållsförteckning överhuvudtaget!

Lund i maj 2013.

Amanda Hau

Förkortningar

BrB	Brottsbalken
Brå	Brottsförebyggande rådet
CRC	The United Nations Convention on the Rights of the Child
FN	Förenta nationerna
HD	Högsta domstolen
JK	Justitiekanslern
LUL	Lagen (1964:167) med särskilda bestämmelser om unga lagöverträdare
LVU	Lagen (1990:52) med särskilda bestämmelser om vård av unga
NJA	Nytt juridiskt arkiv
NTU	Nationell trygghetsundersökningen
Prop.	Proposition
SiS	Statens institutionsstyrelse
SoL	Socialtjänstlagen (2001:453)
SOU	Statens offentliga utredningar
SUB	Skolundersökningen om brott bland niondeklassare
SvJT	Svensk Juristtidning

1 Inledning

Ungdomskriminalitet är ett samhällsproblem som berör många, och hur samhället ska reagera när en ungdom begår brott är en ständigt aktuell fråga. Att unga lagöverträdare ska särbehandlas vid påföljdsbestämning är en väl vedertagen princip i Sverige och bygger på tanken att straffrättsliga ingripanden bör anpassas efter den unges brist på mognad, begränsade erfarenheter och särskilda förhållanden.¹

Det är vidare en allmänt godtagen vetskap att ungdomar som begår brott ofta är socialt utsatta och har ett särskilt behov av stöd, hjälp och vård. Samtidigt som det generellt råder en större tolerans och förståelse i synen på ungdomars brottslighet förekommer även tydliga åsikter i samhällsdebatten om att hårdare tag mot ungdomskriminaliteten krävs och även om unga lagöverträdare ofta är i behov av stödinsatser måste lagstiftaren även beakta intresset att reagera på och motverka brott. Balansen mellan att straffa och att vårda är problematisk och principerna som ligger bakom lagstiftningen är inte alltid helt lättförenliga. Hur vårdperspektivet får genomslag vid påföljdsbestämning av unga lagöverträdare är alltså en komplicerad fråga, och regleringen på området är under ständig förändring.

År 1999 infördes vissa ändringar i påföljdssystemet för unga lagöverträdare. Huvudtankarna bakom reformen var att socialtjänsten även i fortsättningen skulle bära ansvaret för ungdomar som begått brott, och att påföljden överlämnande till vård inom socialtjänsten skulle tydliggöras. Vidare skulle de grundläggande straffrättsprinciperna förutsägbarhet, konsekvens och proportionalitet i ökad utsträckning tillgodoses vid påföljdsbestämning för unga lagöverträdare. I hopp om att öka förutsägbarheten ställdes högre krav på socialtjänstens yttranden som skulle innehålla en vårdplan i syfte att bättre förutse vilken vård eller vilka åtgärder som den unge skulle komma att bli föremål för.² Enligt Brå:s utvärdering av 1999 års reform hade reformen vissa effekter, men blev inte fullständigt genomförd. Brå pekade på svårigheten att förena behovsprincipen med de straffrättsliga principerna när det gäller unga lagöverträdare samt framhöll att det varit problematiskt för socialtjänsten att förutse vilken vård som faktiskt var lämplig för den unge.³

För ett par år sedan lade Ungdomsbrottsutredningen fram ett förslag till en ny reglering på området som ett nytt led i arbetet som inleddes genom reformen 1999.⁴ Det övergripande syftet med den nya reformen, 2007 års reform, är att utveckla påföljdssystemet för unga lagöverträdare så att det tydligare inriktas på att motverka fortsatt kriminalitet och även förbättra möjligheterna att tidigt ingripa för att hindra att barn och ungdomar fastnar

¹ Prop. 2005/06:165, s. 42 f.

² Se prop. 1997/98:96.

³ Brå rapport 2002:19, s. 41.

⁴ SOU 2004:122.

på en kriminell bana.⁵ Unga lagöverträdare ska även fortsättningsvis i första hand bli föremål för insatser inom socialtjänsten och en utgångspunkt är att rätt vård och behandling är bättre ägnade att motverka att den unga fortsätter begå brott än samhällsreaktioner som har straffvärdet som enda grund.⁶ Ändringarna efter, och utvärderingarna av, 1999 års reform och 2007 års reform kommer vara utgångspunkter för en stor del av uppsatsen.

Det nuvarande påföljdssystemet för unga ska bygga på både brottets straffvärde som grund för påföljdsbestämningen och på ett vård- och behovstänkande. Principerna om förutsägbarhet, proportionalitet och konsekvens ska förenas och tillmätas avgörande betydelse samtidigt som påföljderna ska anpassas till den unges behov samt vara tydliga och pedagogiska. Ungdomsbrottslighet ska motverkas samtidigt som ungdomens hela situation och sociala utsatthet ska beaktas. Det kan verka som en omöjlig uppgift att förena alla dessa principer, men samtidigt har ungdomskriminaliteten totalt sett minskat de senaste tjugo åren.⁷ Fungerar systemet för att hantera unga lagöverträdare med ett visst vårdbehov alltså bra nu?

1.1 Syfte och frågeställningar

Uppsatsens övergripande syfte är att ge en sammanfattande bild av hur vårdbehovet hos unga lagöverträdare påverkar påföljdsbestämningen och vad vården består av vid de olika straffrättsliga påföljderna. Jag har för avsikt att utreda huruvida den svenska regleringen på området är tillfredsställande, genom att bland annat jämföra med det danska påföljdssystemet för unga lagöverträdare i syfte att undersöka om och hur den nuvarande problematiken, som kommer påvisas i uppsatsen, kan komma att lösas i framtiden. Området är intressant eftersom det är en del av lagstiftningen som ständigt förändras, och eftersom det föreligger en bestående debatt i samhället om hur unga lagöverträdare egentligen bör hanteras.

Några av uppsatsens grundläggande frågeställningar är;

- Vilka centrala principer ligger bakom nuvarande lagstiftning?
- Hur avgörs den unges vårdbehov och vem gör bedömningen?
- Vad ska enligt lagstiftaren utgöra ett "egentligt" vårdbehov?
- Vad består vården av vid de olika straffrättsliga påföljderna?
- Vilka skillnader och likheter föreligger jämfört med det danska systemet och kan Sverige ta lärdom av systemet?
- Är den svenska regleringen otydlig? Om ja, vilka förändringar bör göras så att den blir tydligare?

⁵ Prop. 2005/06:165, s 1.

⁶ Prop. 2005/06:165, s. 42 f.

⁷ Brå rapport 2012:13 s. 273

1.2 Metod och material

Uppsatsen är till stor del skriven efter en traditionell rättsvetenskaplig metod där gällande rätt granskas utifrån lagförarbeten och doktrin. Till viss del har material utöver det juridiska använts för att tydligare belysa ämnet samt redogöra för aktuell forskning inom området. Det rör sig om främst sociologisk och kriminologisk litteratur. För att få en bredare förståelse av uppsatsens ämne har dessutom en komparativ metod används, där jag jämför de danska och svenska rättssystemen. Jag valde Danmark som jämförelseland av främst två anledningar. För det första har Danmark under de senaste 10-20 åren upplevt en liknande minskning i ungdomsbrottsligheten som Sverige och därför kan det vara av intresse att undersöka om det bland annat beror på likheter i lagstiftning. För det andra valde jag att jämföra Sverige med Danmark eftersom det svenska och danska rättssystemet i grunden är väldigt lika, samtidigt som ungdomspåföljderna trots allt skiljer sig en del mellan grannländerna.

Frågor om den straffrättsliga behandlingen av unga lagöverträdare och om funderingar kring ungdomars behov av vård vid påföljdsbestämning är inte enbart av juridisk karaktär utan berör även andra kunskapsområden. Uppsatsen är således till vis del tvärvetenskaplig och har avsnitt rörande forskning av sociologisk, kriminologisk och psykologisk karaktär. Materialet till denna del av uppsatsen består främst av Jerzy Sarneckis bok *Introduktion till kriminologi*. Övriga källor som varit till stor hjälp för att få en överblick på vissa i uppsatsens omnämnda områden är rapporter från Brottsförebyggande rådet. Medan rapporter från Brå inte utgör en särskilt djupgående informationskälla anser jag att de fungerar väl som underlag i syfte att få en översiktlig bild på vissa områden eftersom de ofta innehåller sammanställningar av en stor mängd information. Eftersom jag främst använt Brå:s rapporter som bas för uppsatsens mera summariska och deskriptiva avsnitt där min avsikt enbart varit att förse läsaren med en viss bakgrundskunskap, har jag till det ändamålet trots allt funnit rapporterna tillfredställande.

Det övriga svenska material jag använt består framförallt av lagförarbeten, rättsvetenskapliga artiklar och juridisk doktrin. Avseende beskrivningen av straffrättsideologierna har jag främst använt mig av *Straffrättens påföljdslära* av Nils Jareborg och Josef Zila medan Martin Borgekes bok *Att bestämma påföljd för brott* har varit central i kapitlet rörande de svenska ungdomspåföljderna.

För att få en god överblick över det danska påföljdssystemet för unga lagöverträdare har jag använt dansk doktrin på området, till stor del skriven av Vagn Greve och Jørn Vestergaard. Offentligt tryck från Justitieministeriet har också varit till hjälp.

1.3 Avgränsning och disposition

Fokus i uppsatsen ligger nästan uteslutande på unga lagöverträdare i åldern 15-18 år. Jag har valt att begränsa mig till denna åldersgrupp eftersom särbehandlingen är särskilt påtaglig avseende ungdomar under myndighetsåldern. Av utrymmesskäl har jag, i den svenska delen, valt att endast behandla de straffrättsliga ungdomspåföljderna i brottsbalkens 32 kapitel. Fokus kommer främst att ligga på den svenska påföljden ungdomsvård och den danska påföljden ungdomssanktion eftersom de utgör de påföljderna där vårdperspektivet tar störst plats. Bestämmelser om unga lagöverträdare och socialrättsliga insatser i LUL, SoL och LVU kommer således inte behandlas. På samma vis behandlas de socialrättsliga åtgärderna och insatser enligt *ServiceLOVEN* i dansk rätt inte närmare. Vidare har jag valt att avstå från att ta upp medling och de danska reglerna om *mægling i konfliktråd* för att ytterligare avgränsa uppsatsens längd. Fängelse utdöms endast i undantagsfall som påföljd för unga, men kommer likväl kortfattat att beröras för att ge en heltäckande bild av de straffrättsliga ungdomspåföljderna.

Uppsatsen är disponerad på så vis att den inleds med ett bakgrundskapitel där läsaren introduceras till de grundläggande teorier och principer som ligger till grund för dagens reglering av påföljder för unga lagöverträdare. Introduktionen fortsätter genom ett avsnitt rörande aktuell forskning inom området avseende vem som egentligen anses behöva vård. I uppsatsens fjärde kapitel kommer de svenska ungdomspåföljdernas tillämpningsområde behandlas samt vad vården består av vid de olika påföljderna. Därefter förs en diskussion om problematiken kring hur ungdomens vårdbehov avgörs och vem som gör den bedömningen. För att få en djupare och bredare förståelse av ämnet följer sedan uppsatsens komparativa del där det danska påföljdssystemet för unga redogörs. Även här kommer vårdperspektivet i sammanhanget behandlas. Slutligen följer en diskussion och analys av de inledande frågorna som ska besvaras.

2 Grundläggande teorier och principer

Eftersom uppsatsen till stor del berör lagstiftning som bygger på en mängd fundamentala teorier och principer i svensk straffrätt, kan det vara fördelaktigt att inleda med en summarisk redogörelse för några av de centrala grundbegrepp som är återkommande genom uppsatsen. Syftet med bestraffning och diverse straffteorier har diskuterats sedan årtusenden tillbaka, och det görs i detta avsnitt inget anspråk på någon uttömmande redovisning av teorierna, utan endast på att kortfattat förklara grundpelarna på vilken uppsatsens ämne är byggd.

2.1 Preventionsteorier

2.1.1 Allmänprevention

Tanken bakom teorin om allmänprevention är att bestraffning av brottslingen ska avhålla andra människor i samhället från att begå brott. Hotet om ett straff ska verka avskräckande på andra än de som drabbats av straffet och hindra människor som frestas att begå en brottslig gärning. Detta kan ske på olika sätt. Enligt Jareborg och Zila kan de allmänpreventiva effekterna indelas i tre olika grupper:

Omedelbar avskräckning, som historiskt sett har motiverat grymma offentligt verkställda straff som exempelvis offentlig avrättning och tortyr.

Medelbar avskräckning, som kan tillskrivas den typen av avskräckning som används mer i dagens samhälle och innebär att det i lagen uppställda hotet om straffet i sig verkar som handlingsskäl för människor och avhåller dem från brottsliga gärningar.

Moralbildning, som innebär att kriminaliseringar och straffnivåer påverkar de moraliska normerna i samhället genom att antingen införa nya normer, eller förstärka de som redan finns.⁸

Sarnecki delar in allmänpreventionens verkan i *direkt* och *indirekt allmänprevention*. Allmänprevention i sin direkta form, som även kan kallas allmän avskräckning, innebär brottsliga gärningar förebyggs genom hot om straff som riktas mot hela befolkningen och bygger på antagandet att det brottsliga beteendet är rationellt. Den potentiella brottslingen förväntas bedöma situationen och avstå från att begå brottet om de negativa

⁸ Jareborg, Zila, s. 73.

konsekvenserna av den brottsliga gärningen blir större än brottets utdelning.⁹

Indirekt allmänprevention berör strafflagstiftningens moraltbildande effekter och normbildande karaktär. Samspelet mellan lagen och de rådande normerna i samhället går i två riktningar. Å ena sidan påverkar normerna i samhället lagen genom att de ofta kodifieras till lagar, men å andra sidan anses lagen även kunna påverka de rådande normerna genom att kriminaliseringar av ett visst beteende kan leda till ändrade attityder mot det beteende som i sin tur leder till att just det beteendet blir mer sällsynt bland befolkningen. Exempel Sarnecki erbjuder på den sistnämnda påverkan är de tidigare ändringar i trafikbrottslagen angående den låga promillegränsen, vars syfte var att markera hur allvarligt man såg på bilkörning efter alkoholkonsumtion samt införandet av förbudet mot barnaga där syftet var just normbildning, att det ska vara fel att slå sina barn.¹⁰

Om man i sådana fall ser strafflagstiftningen som ett instrument att styra människor genom att påverka den allmänna laglydnaden, kan man ställa sig frågan huruvida denna styrning sker effektivare ju strängare straffhot lagen ger uttryck för. I sin mest effektiva form kan dödstraffet studeras som ett exempel. Dödsstraffets allmänpreventiva effekt har ägnats mycket tid bland åtskilliga forskare, och fastän resultaten varierar är den allmänna uppfattningen att denna extrema form av allmänprevention troligen inte fungerar.¹¹ Detta beror på komplexiteten av förhållandet mellan brott och straff och att även om ett hot om ett allvarligt straff kan ha en avhållande effekt, är det inte det enda som avhåller människor från brott.¹²

Avseende allmänprevention och påföljder sammanfattar Jareborg och Zila hur en renodlad straffideologi skulle påverka påföljdssystemet för unga lagöverträdare:

”Om denna kategori brottslingar är särskilt svåra att påverka, så kan man argumentera för en strängare straffnivå. Men om de ses som mycket svåra att påverka, och om man kan utgå från att vuxna lagöverträdare inte identifierar sig med dem, så har det liten betydelse hur de behandlas. Omvänt kanske unga lagöverträdare såsom grupp är särskilt lätt att påverka, varvid straffnivån kan sättas lägre.”¹³

2.1.2 Individualprevention

Individualprevention avser den verkan som bestraffning har på brottsligt beteende och syftar till att förbättra beteendet hos lagöverträdaren samt minska lagöverträdarens benägenhet att begå nya brott. Detta kan göras på

⁹ Sarnecki, s. 361 f.

¹⁰ Ibid.

¹¹ Sarnecki, s. 363.

¹² Elwin, s. 244.

¹³ Jareborg, Zila, s. 81.

tre olika sätt; genom *individuell avskräckning*, *inkapacitering* och genom *vård och behandling*.¹⁴

2.1.2.1 Individuell avskräckning

Individuell avskräckning skiljer sig från den direkta allmänpreventionen genom att syftet med individuell avskräckning är att lära och avskräcka den redan lagförda brottslingen att skilja på rätt och orätt för att i framtiden inte återfalla i brott. Syftet uppfylls genom att lagöverträdaren får erfara vad bestraffning för brott innebär och till följd förväntas avstå från en fortsatt kriminell karriär.¹⁵ Vissa individer behöver dock inte alltid uppleva en bestraffning för att lära sig skilja mellan rätt och orätt, utan lär sig kanske vara laglydiga efter en varning. Ett praktiskt exempel på detta är den ursprungliga formen av villkorlig dom, en påföljd som just innebär en varning och ett uppskjutande av ådömt straff.¹⁶

När det gäller unga lagöverträdare mer specifikt är en typ av reaktion på brott som förväntas ha individualpreventiva effekter genom individuell avskräckning så kallad *short sharp shock*. Short sharp shock är en ofta kritiserad teknik som trots anklagelser om att vara en inhuman metod fortfarande tillämpas i flera länder. Metoden innebär en regim med mycket sträng disciplin och hårt fysiskt arbete som påminner om militär hårdträning, inriktad på ungdomar som begått grova brott men som fortfarande bedöms vara i början av sin brottskarriär. Utvärderingar ger inte stöd för att short sharp shock-förfarandet uppnår bättre resultat än de traditionella metoderna, och skälet till att metoden fortfarande används anses handla mer om allmänprevention än individualprevention.¹⁷

2.1.2.2 Inkapacitering

Inkapacitering är en form av frihetsberövande vars syfte är att oskadliggöra¹⁸ brottslingen och på så vis hindra fortsatt kriminell aktivitet. Tanken är att frånta en individ möjligheten att begå brott genom att för en viss tid placera personen i ett fängelse eller på en annan institution som begränsar dennes frihet. Även ingripanden som intensiv övervakning kan ha en viss inkapaciterande effekt, även om personens frihet endast delvis begränsas. Det är graden av inkapacitering som avgör dess effekt, där exempelvis permission och annan kontakt med den yttre världen minskar graden av inkapacitering.¹⁹ Man kan indela inkapacitering i två grupper, kollektiv och selektiv.

¹⁴ Sarnecki, s. 361.

¹⁵ Sarnecki, s. 367.

¹⁶ Jareborg, Zila, s. 83.

¹⁷ Sarnecki, s. 370.

¹⁸ Enligt Jareborg och Zila används dock inte gärna ordet ”oskadliggöra” längre eftersom ordet är alltför väl förknippat med dödsstraff, inlåsning för livet, stympning och förvisning.

¹⁹ Sarnecki, s. 371.

Med kollektiv inkapacitering avses den brottsförhindrande effekt som uppnås genom användning av fängelsestraffet eller andra påföljder som begränsar brottslingens frihet. Det finns ett flertal studier som undersökt effekterna av kollektiv inkapacitering, med varierande resultat. Av intresse när det gäller unga lagöverträdare kan nämnas en studie där effekterna av kollektiv inkapacitering på en grupp pojkar under arton år i Philadelphia undersöktes. Enligt beräkningarna som gjordes kunde tid i fängelse minska pojkarnas brottslighet, men det rörde sig om endast cirka fem procent av pojkarna vilket ansågs vara en marginell effekt av kollektiv inkapacitering i förhållande till den stora andelen av brott i Philadelphia som begicks av ungdomar.²⁰

Selektiv inkapacitering berör, till skillnad från kollektiv inkapacitering, särbehandlingen av den särskilt brottsaktiva gruppen och innebär att de individer som förutspås ha en större risk än andra att återfalla i brottslighet får längre och strängare straff. Idén är förenad med svårigheter. Det kan vara problematiskt att identifiera en eventuell medlem i denna högriskgrupp och med säkerhet göra en tillfredsställande riskprognos.²¹ Dessutom skulle det inte finnas utrymme för en sådan riskprognos i det svenska rättssystemet, eftersom det finns en påtaglig risk att centrala principer som proportionalitets- och legalitetsprincipen skulle åsidosättas om prognosen skulle styra längden och svårigheten av en påföljd.

2.1.2.3 Vård och behandling - behandlingssideologin

Den tredje och sista formen av individualprevention är vård och behandling av lagöverträdaren i syfte att förbättra beteendet hos individen samt minska dennes benägenhet att begå nya brott. Behandlingssideologin bygger ursprungligen på tanken att om en individ begår en brottslig gärning är det ett tecken på sjukdom. Ideologins utgångspunkt är en optimistisk syn på människan, där brottslighet i grund och botten är något man inte själv råder över, utan ett beteende som beror på en felaktig utveckling eller sjukdom som kan avhjälpas med rätt behandling och vårdande åtgärder.²² Behandlingssideologins framväxt kan sättas i samband med den naturvetenskapliga utvecklingen från och med 1920-talet och optimismen att man i den närmaste framtiden skulle lyckas uppnå en fullständig kunskap om hur människan fungerar. Tankar och åsikter väcktes om att de tidigare straffteorierna var metafysiska och inte vetenskapliga medan vetenskapligheten var själva grundstenen för behandlingsteorin.²³

Vården och åtgärderna som syftar till att behandla en lagöverträdare att denne inte återfaller i brottslighet varierar och kan vara av mycket olika karaktär. Vården kan vara medicinsk, psykiatrisk eller psykologisk. Den kan

²⁰ Clarke, *Journal of Crminal Law & Criminology* 1974, Vol 65, Issue 4, p. 528.

²¹ Jareborg, Zila, s. 84.

²² Jareborg, Zila, s. 85.

²³ Elwin, s. 73.

bestå av insatser mot alkohol- eller narkotikamissbruk eller handla om familje- eller individuell terapi.²⁴ Behandlingen kan vidare bestå av terapi och samtal i syfte att återanpassa lagöverträdare till samhället genom pedagogisk vägledning, arbetsträning, utbildning eller basal träning i hur man lever ett normalt liv med bostad, arbete och räkningsbetalningar.²⁵ Behandlingsideologin är särskilt tilltalande i förhållande till ungdomar och en vanligt förekommande form av behandling avseende unga lagöverträdare är varierande former av rådgivning till ungdomarna och deras föräldrar och familj. Det kan vara intressant att ställa sig frågan hur återfall i brott hänger samman med behandlingen av ungdomarna, eftersom det förefaller vara ett passande mått på att utvärdera effekterna av behandlingen. Syftet med behandlingstanken är trots allt att ”bota” den unge lagöverträdaren genom att undanröja de faktorer som ligger bakom kriminaliteten. Enligt Sarnecki är emellertid det lika komplicerat att utvärdera effekterna av behandlingsåtgärderna som att utvärdera effekterna av straff.²⁶

Efter 1970-talet upplevde behandlingsideologin ett nedfall och tanken om vård som alternativ till straff kritiserades alltmer. När en påföljd bestäms av behandlingsskäl består åtgärderna ofta av tvångsvård, och individualiseringen av påföljder tillsammans med inslagen av tvång vid påföljderna ledde till ifrågasättanden om huruvida tanken var förenlig med principerna om proportionalitet, förutsägbarhet och rättsäkerhet. Studier om behandling och minskad återfallsrisk fortsatte emellertid att konstrueras, och behandlingstanken fortsatte undersökas.²⁷ Idag är man inte lika optimistisk över möjligheterna att bota en person från ett brottsligt beteende och ersätta straff med behandlingsåtgärder, även om behandlingsideologin inte helt och hållet har övergivits. Behandlingstanken lever kvar, och avseende unga lagöverträdare kommer den till uttryck i att socialtjänsten har en central roll vid påföljder för unga och har till uppgift att motverka fortsatt brottslighet genom vård och behandling, och att påföljder inte fastställs med straffvärdet som enda grund. Som Jareborg och Zila påpekar är det dock viktigt att hålla i åtanke att det är centralt för framgången av behandlingstanken att vården inte ses som en del av eller identiskt med straffet.²⁸

2.2 Straffrättsliga principer

Utöver bestraffningsteorierna återfinns ett flertal centrala principer inom straffrätten. När det gäller unga lagöverträdare är principerna proportionalitet, förutsägbarhet och konsekvens särskilt framträdande i lagstiftningen och utgör därmed också de principer som det i uppsatsen hela tiden kommer återknytas till.

²⁴ Sarnecki, s. 378.

²⁵ Jareborg, Zila, s. 85.

²⁶ Sarnecki, s. 378.

²⁷ Sarnecki, s. 379 ff.

²⁸ Jareborg, Zila, s. 86.

2.2.1 Proportionalitet

I straffrättsligt hänseende innebär principen om proportionalitet att det ska råda balans mellan brottet och samhällets reaktion på detta. Ju allvarligare brottet är, desto mer ingripande ska reaktioner vara såväl till sitt innehåll som till sin längd. Inom straffrätten delas proportionaliteten in i *absolut proportionalitet* och *relativ proportionalitet*. Absolut proportionalitet berör vilken repressionsnivå som gäller rent generellt, och innebär att man helt enkelt sammankopplar ett visst brott med ett visst straff. Relativ proportionalitet hänger samman med hur straffet ska mätas ut inom ramen för de fastställda straffskalorna, där man kan säga att ett visst brott förtjänar ett mer eller mindre strängt straff än ett annat brott.²⁹

Avseende unga lagöverträdare hör proportionalitetsprincipen till stor del samman med överlämnande till vård inom socialtjänsten, och med kravet på att proportionalitet måste uppnås genom att domstolen ska överväga om insatserna inom socialtjänsten är tillräckligt ingripande med hänsyn till brottets straffvärde, art och ungdomens tidigare brottslighet. Proportionalitet har varit en central princip i de senaste reformerna avseende påföljdssystemet för unga. Genom både 1999 års reform och 2007 års reform har ett mål varit att utveckla påföljdssystemet och beakta principerna om proportionalitet, förutsägbarhet och konsekvens. Hur dessa goda intentioner tog sig uttryck och hur lyckade reformerna blev kommer behandlas senare i uppsatsen.

2.2.2 Förutsägbarhet

Inom straffrätten är principen om förutsägbarhet en del av legalitetsprincipen och innebär att en påföljd bör vara utformad att det redan på förhand kan förutses vad påföljden kommer att innebära för den som blir dömd. Kravet på förutsägbarhet blir väsentlig i samband med vilken typ av vård och andra insatser socialtjänsten planerar att vidta för en ungdom. Det måste i rimlig utsträckning vara möjligt att förutse vilka åtgärder socialtjänsten kommer att genomföra, och en målsättning i 1999 års reform var att en ökad förutsägbarhet skulle uppnås genom att ett krav uppställdes på att socialtjänstens yttrande skulle innehålla en vårdplan med en redogörelse för huvuddragen i den behandling som de planerat vidta.³⁰

2.2.3 Konsekvens

Påföljdssystemet för unga ska präglas av konsekvens. Den dömda ska rätta sig efter de gällande reglerna och beslutet, och gör den dömda inte det ska brottet mot regeln eller beslutet följas av en reaktion. Principen om konsekvens är av största vikt för påföljdssystemets trovärdighet. Samhällets reaktion på brott måste präglas av konsekvens att systemet inte upplevs som godtyckligt och oklart. Detta är särskilt viktigt när det gäller unga

²⁹ Jareborg, Zila, s. 67.

³⁰ Prop. 1997:98/96, s. 141.

lagöverträdare.³¹ Genom lagändringarna som trädde i kraft efter 1999 års reform var tanken att kravet på konsekvens, i samband med ungdomspåföljder, skulle uppfyllas genom en tydligare uppföljning av påföljden. Dessutom infördes en möjlighet för domstolen att ge en varning vid misskötsamhet samtidigt som möjligheterna att undanröja en påföljd och döma till en annan påföljd utökades.³²

2.3 Principen om barnets bästa och barnkonventionen

Oavsett vilka åtgärder som vidtas när det är fråga om unga under arton år, ska *barnets*³³ *bästa* komma i främsta rummet. Detta gäller oavsett om åtgärderna vidtas av offentliga eller privata sociala välfärdsinstitutioner, domstolar, administrativa myndigheter eller lagstiftande organ. Bestämmelsen om barnets bästa har sin grund i FN:s barnkonvention artikel 3, en konvention som Sverige ratificerade år 1990. Genom ratificeringen har Sverige folkrättsligt förpliktat sig att följa konventionens bestämmelser, men konventionen är inte inkorporerad i svensk lagstiftning och är därför inte bindande som lag. Sverige har däremot valt att införliva och transformera delar av konventionen till svensk författningstext, däribland just bestämmelsen om barnets bästa.³⁴

Bestämmelsen om barnets bästa ska prägla all lagstiftning och alla rättsprocesser som rör barn och unga. I reformerna om ungdomspåföljderna återfinns principen och tanken bakom barnkonventionens artikel 3, och i förarbetena fastslås det att en central målsättning med reformen är att barnets bästa alltid ska komma i första hand. Barn som begått brott eller är misstänkta för brott ska behandlas på ett sätt som främjar ungdomens känsla för värdighet och värde och som stärker ungdomens respekt för andras mänskliga rättigheter och grundläggande friheter.³⁵

Bedömningen om vad som är barnets bästa när unga begår brott är en ofta besvärlig tolkningsfråga, som avgörs av socialtjänsten. Barnets bästa är ett relativt begrepp och varierar vid varje individuell bedömning. Det är även ett begrepp som ändras över tiden i takt med att värderingar och åsikter i samhället förändras. Enligt socialtjänstens handbok om barn som begår brott får man som underlag till en bedömning om vad som utgör barnets bästa i varje enskilt fall väga samman det man vet om barn i allmänhet genom forskning och erfarenhet tillsammans med det man får veta genom att lyssna och prata med barnet.³⁶

³¹ Prop. 1997:98/96, s. 148.

³² Prop. 2005/06:165, s. 40.

³³ Med barn avses varje människa under arton år, SoL 1 kap. 2 §.

³⁴ SOU 2009:68, s. 129.

³⁵ Prop. 2005/06:165, s. 41 f.

³⁶ Handbok för socialtjänsten, s. 24 f.

3 Forskning på området – Vem begår brott och vem behöver vård?

Som framgått av föregående kapitel är det en mängd olika teorier som ligger bakom dagens lagstiftning, samt flera viktiga principer som måste uppmärksammas när ungdomspåföljder ska utdömas. En återkommande och grundläggande tanke bakom all lagstiftning som rör unga lagöverträdare är att de är en grupp i samhället som är i behov av särskilda insatser och stöd. Åtgärder krävs för att styra bort dem från en kriminell bana och (åter)anpassa dem till samhället så att de i framtiden kommer utgöra goda, laglydiga medborgare. I vilken utsträckning behandling och andra insatser krävs, och i vissa fall huruvida vårdåtgärder överhuvudtaget behövs, är emellertid ofta en mångfacetterad fråga som kan vara svår att bedöma.

Syftet med förevarande kapitel är att försöka åstadkomma underlag för denna problematik genom att gå igenom vad forskning på området visar angående vilka ungdomar som står för kriminaliteten och vilka unga lagöverträdare som faktiskt är i behov av vård. Inledningsvis följer några avsnitt angående vilka brottstyper är särskilt vanliga bland ungdomar och hur levnadsomständigheterna för de ungdomar som utför dem ser ut, för att ge en bild av vilken typ av brottslighet det rör sig om.³⁷

3.1 Vilka brott utför unga?

Uppgifterna i följande stycke har sitt ursprung i en rapport från Brå rörande resultat från självdeklarationsundersökningar om egen brottslighet bland elever i årskurs 9 under perioden 1995-2005.³⁸ Typiska ungdomsbrott är snatteri, skadegörelse, olovlig bilkörning och misshandel. Allvarigare tillgreppsbrott och gärningar som involverar grövre våld mot person är mer sällsynta. Även att ha provat narkotika är relativt ovanligt; omkring en av tio 15-åringar uppger att de begått någon narkotikarelaterad handling.³⁹ Det vanligaste är att ungdomarna rökt hasch eller marijuana någon enstaka gång.⁴⁰ De vanligaste förekommande stöldrelaterade handlingarna är stöld i skolan respektive i affär, som ungefär var fjärde 15-åring begått.⁴¹

³⁷ Jag har även behandlat frågan om vilka brott unga vanligtvis utför och vilka ungdomar det ofta rör sig om vid ett tidigare tillfälle (Barn och unga som begår brott – en oroväckande ökning?) och hänvisar till den uppsats som referens och vidare läsning för följande avsnitt 3.1-3.3.

³⁸ Brå rapport 2007:7.

³⁹ Brå rapport 2006:7 bilaga 1 och Brå rapport 2010:6 s. 20 ff.

⁴⁰ Brå rapport 2006:7 s. 6.

⁴¹ Brå rapport 2006:7 bilaga 1.

År 2000 genomförde Brå en undersökning om så kallade strategiska brott. Syftet med rapporten var att öka kunskapen om olika typer av kriminella karriärer och försöka kunna identifiera de ungdomar som löper risk att fastna på en kriminell bana eller i ett asocialt beteende. Huvudsyftet med studien var att identifiera debutbrott som indikerar en hög risk för fortsatt brottskarriär, så kallade strategiska brott.⁴² Nu har Brå följt upp undersökningen av strategiska brott under 00-talet i en ny rapport.⁴³ De brottstyper som tydligast indikerar en fortsatt lång eller intensiv kriminell karriär under 00-talet är rån, tillgrepp av motorfordon samt vissa brott mot allmän verksamhet, huvudsakligen våld och hot mot tjänsteman samt övergrepp i rättssak. Generellt är det vanligt att de unga som begår upprepade brottsliga gärningar också begår många olika slags brott. Det är emellertid viktigt att poängtera att det inte främst är brottet i sig som gör att gärningsmannen anses löpa större risk att hamna på en framtida kriminell bana. Istället utgör brottet eller kombinationen av brott snarare ofta en väldigt bra indikation på gärningsmannens riskfyllda livsstil.⁴⁴

Även om rån, tillgrepp av motorfordon och brott mot allmän verksamhet är de brottstyper där gärningspersonen ofta är högaktivt kriminell, innebär det inte nödvändigtvis att de brotten utgör den största delen av gärningspersonens brottslighet totalt. De brottstyper som totalt sett är vanligast och utgör de högaktivt kriminellas vardagsbrott är, i nämnd ordning, narkotikabrott, trafikbrott, misshandel och stöld.⁴⁵

3.2 Vilka unga utför brott?

Ungdomar är den mest brottsaktiva gruppen i samhället, även om det är viktigt att poängtera att deras överrepresentation inte innebär samma sak som att de flesta brotten begås av ungdomar.⁴⁶ Det är relativt vanligt bland ungdomar i 15-årsåldern att någon enstaka gång begå en brottslig gärning.⁴⁷ I följande avsnitt kommer sambandet mellan ungdomars brottslighet och deras miljö och levnadsomständigheter undersökas. Det kommer även redogöras för vilken relevant forskning som finns avseende de biologiska förklaringarna bakom ungdomskriminalitet.

3.2.1 Kriminalitet och miljö

Det råder förmodligen en relativt likartad bild och/eller fördom i samhället avseende vilken bakgrund den typiske unge lagöverträdare härstammar ifrån, och hur miljön för ungdomarna i fråga ser ut. Riskfaktorer för en kriminell utveckling kan uppstå redan mycket tidigt i ett barns liv. För små

⁴² Brå rapport 2000:3, s. 7.

⁴³ Brå rapport 2011:21.

⁴⁴ Brå rapport 2011:21, s. 6 f.

⁴⁵ Brå rapport 2011:21, s. 31.

⁴⁶ Estrada, Flyghed, (red), s. 31.

⁴⁷ Brå rapport 2006:7 bilaga 1.

barn är föräldrarna eller andra vårdgivare de absolut viktigaste personerna i barnens liv, och kommunikationen mellan barn och vårdare är avgörande för hur barn upplever omvärlden. Familjen har enligt forskningsresultat en mycket central roll för hur barnet gestaltar sitt beteende och att etik, moral och samhälleliga normer lärs in genom att barnet efterliknar sina vårdgivare är ett vedertaget faktum. Bemöts det unga barnet nyckfullt, likgiltigt eller aggressivt påverkar det barnet mycket negativt.⁴⁸

Ett sätt att ta reda på hur miljön och levnadsomständigheterna ser ut för de barn och unga som senare i livet begår brott är att studera resultaten från självdeklarationsundersökningarna om niondeklassarnas egen brottslighet. Enligt Brå visar resultaten att det finns ett samband mellan brott och en riskfylld livsstil, där ungdomen ofta kvällstid vistas ute på stan, umgås med andra unga som begått brott, ofta dricker sig berusad samt visar tecken på en rastlös, risktagande eller aggressiv karaktär. Vidare föreligger det även ett samband mellan brott och nivåskillnader i vissa sociodemografiska grupper. Kommer ungdomen från ett arbetarhem, bor i lägenhet, har invandrarbakgrund eller kommer från en splittrad familj begår denne enligt resultaten fler brott än om ungdomen bor i en villa med en samlad familj där föräldrarna är högre tjänstemän.⁴⁹ Många av de ungdomar som tenderar att begå upprepade brottsliga gärningar och i vissa fall fastnar på en fortsatt kriminell bana är ofta kända av socialtjänsten sedan tidigare, upplever ofta svårigheter i skolan, har en komplicerad relation med de biologiska föräldrarna, i många fall saknar organiserade fritidsaktiviteter och generellt sett ofta brukar alkohol och/eller narkotika.⁵⁰

De flesta kriminologer är överens om att många ungdomar begår brott men att brotten inte är jämt fördelade bland dem. Många ungdomar begår några enstaka brott medan få ungdomar begår många brott. Grova brott begås som regel av dem som begår många brott, men de som begår många brott begår oftast ändå inga grova brott. Samtidigt utgör ungdomars brottslighet ofta endast en kort period i deras liv. Många unga begår brott under en övergående period utan att fortsätta den kriminella verksamheten längre fram i sina liv.⁵¹

3.2.2 Biologiska och psykologiska skäl

Enligt vissa uppfattningar beror inte brottslighet endast på miljön lagöverträdaren lever i, utan även på bakomliggande biologiska och psykologiska orsaker. Att söka biologiska förklaringar till brott är inget nytt fenomen, och har ägnats uppmärksamhet under en mycket lång tid. För att avgränsa kapitlet något kommer det emellertid främst fokuseras på modern forskning på området och avsnittet kommer endast inledas med en översiktlig historisk bakgrund.

⁴⁸ Ekbom, Engström, Göransson, s. 132 ff.

⁴⁹ Brå rapport 2006:7 bilaga 1.

⁵⁰ Brå rapport 2011:21, s. 40 ff.

⁵¹ Estrada, Flyghed, (red), s.299 f.

3.2.2.1 Den positiva straffrättsskolan

För att ta avstamp inom området kan man med fördel nämna Cesare Lombrosos (1835-1909) kriminalantropologi och hans idéer om att kriminalitet orsakas av att vissa människor är predestinerade till att begå brott. Lombroso och hans teorier kan sägas utgöra starten på den moderna vetenskapliga kriminologin.⁵²

Lombroso, som var inspirerad av Darwin, hävdade att man kunde särskilja och utpeka den brottsliga ”förbrytarmänniskan” genom att han⁵³ rent fysiskt skilde sig från övriga individer. Lombroso ansåg att människans djuriska rötter helt plötsligt kunde återuppstå hos vissa personer. Han studerade brottslingars utseende och fann vissa gemensamma, ofta apliknande drag som bland annat asymmetriskt kranium, lutande panna, kraftiga ögonbrynsbågar, utskjutande käkar, för stora ögon, glest skägg, krulligt hår, oproportionerligt långa armar, tjocka läppar, krokig näsa och missbildat könsorgan. Att vissa människor uppvisade dessa egenskaper berodde enligt Lombroso på att de var personer som utgjorde ett bakslag i människans utveckling, och var mer primitiva än andra, icke-kriminella personer. Senare vetenskaplig utveckling har visat att Lombrosos idéer om ”förbrytarmänniskan” saknar stöd inom empirin, men tanken om att brottsligheten åtminstone delvis är betingad av biologiska faktorer levde kvar.⁵⁴

Lombrosos idéer utgjorde en utgångspunkt för den positiva straffrättsskolan och han hade flera efterföljare, bland andra en lärjunge vid namn Ferri (1895). Tillsammans med en tredje grundläggare av den positiva straffrättsskolan, Garofalo (1885) ledde Ferri den positivistiska inriktningen vidare. Ferri blev känd för sin klassificering av kriminella i kategorierna sinnessjuka, födda till brottslingar, tillfälliga brottslingar, vaneförbrytare och sådana som begick passionsbrott, medan Garofalo främst betraktade brottsligheten ur ett psykologiskt perspektiv.⁵⁵

Medan den positivistiska skolan utvecklades i Italien, blev även svenska psykiatriker påverkade av idéerna. Olof Kinberg (1873) var en anhängare av de italienska tankarna och en banbrytare för svensk rättspsykiatri. Kinberg hävdade att orsakerna till brott bestod av förutbestämda individuella egenskaper hos en person samt hur individer reagerade på omgivningens stimuli. Han delade även Lombrosos uppfattning att man utifrån en människas utseende kunde avgöra vilka som hade primitiva eller asociala tendenser. Kinberg kan anses vara en av de främsta representanterna för tidens rasbiologiska idéer.⁵⁶ Även om forskare som Kinberg inte bör

⁵² Sarnecki, s. 127.

⁵³ I efterhand publicerade Lombroso också ett arbete om den brottsliga kvinnan, tillsammans med Ferrero (1900).

⁵⁴ Sarnecki, s. 127 ff.

⁵⁵ Sarnecki, s. 130.

⁵⁶ Sarnecki, s. 132 f.

uppfattas som anhängare av nazismen, är det en naturlig koppling att göra och tankarna förs onekligen till Nazityskland och de rasbiologiska idéerna som var del av statens politiska ideologi. Forskning kring kriminalitetens biologiska och psykologiska förklaringar ser självklart väldigt annorlunda ut idag.

3.2.2.2 Modern forskning

I takt med att världen började återhämta sig efter de brott mot mänskligheten som begicks under andra världskriget och i takt med den vetenskapliga utvecklingen, började framstegen inom biologi och psykologi att återigen påverka synen på vilka faktorer som ligger bakom ett brottsligt beteende. Man började studera betydelsen av arv och genetik genom studier rörande tvillingar och adoptivbarn och effekter av ärftliga respektive miljömässiga faktorer. Studierna visade att brottslighet hos de adopterade barnen hade ett starkare samband med brottslighet hos de biologiska föräldrarna än med brottslighet hos adoptivfamiljen.⁵⁷ Begreppet psykopati upplevde en renässans och man började under 1990-2000-talet återigen tala om ”den onde brottslingen” och se till brister hos lagöverträdaren som orsak till kriminaliteten i samhället.⁵⁸

Idag handlar den moderna forskningen avseende biologiska skäl till kriminalitet mycket om hormonella faktorer och signalsubstanser i kroppen. Forskningsresultat tyder bland annat på att såväl hormonella faktorer som funktioner i det autonoma respektive centrala nervsystemet bidrar till olika grundläggande förutsättningar för att utveckla impulsivitet, aggressivitet och andra liknande beteenden, som alla kan medföra en förhöjd risk för brottslig utveckling.⁵⁹ Ett samband mellan kroppens enzymsystem, signalsubstanser, stresshormoner och kriminalitet har hittats. Flera studier har exempelvis genomförts avseende betydelsen av signalsubstansen serotonin samt betydelsen av uppmärksamhetsstörningar som ADHD, DAMP och de andra bokstavsdiagnoserna i samband med ett våldsamt beteende. Medan DAMP-diagnosen är svårbevisad och inte internationellt vedertaget, är ADHD-begreppet en vanlig och allmänt godtagen diagnos. Beteenden som inryms i en ADHD-diagnos är bland andra impulsivitet, aggressivitet och hyperaktivitet, och studier har visat att det är åtta gånger vanligare att pojkar med hög hyperaktivitet begår brott jämfört med icke-hyperaktiva pojkar.⁶⁰

Modern forskning innefattar även ett flertal studier som berör arvets betydelse i samband med utvecklingen av missbruk och av brottslighet som är kopplad till missbruk. En studie vid Umeå universitet där barn födda under samma period inom samma geografiska område som alla placerats i adoptivhem före tre års ålder studerades, visade ett signifikant samband mellan alkoholmissbruk hos söner och hos biologiska föräldrar. Andelen

⁵⁷ Sarnecki, s. 136.

⁵⁸ Ekblom, Engström, Göransson, s. 125.

⁵⁹ Brå rapport 2001:15, s. 17.

⁶⁰ Ekblom, Engström, Göransson, s. 126 ff. och Sarnecki, s. 138 ff.

missbrukare hade emellertid sjunkit bland sönerna vilket visade att adoptionen och miljöbytet i vissa fall kunnat bryta arvets onda cirkel.⁶¹

När det gäller skillnader i brottsbenägenhet mellan könen är det troligtvis ofta en vanlig uppfattning att det är pojkar som står för majoriteten av ungdomskriminaliteten, och att den typiska ungdomsbrottsligheten består av så kallade ”pojkestreck”. Avseende de mest vanligt förekommande brottshandlingarna förefaller det emellertid vara en mycket liten skillnad mellan pojkar och flickor. Skillnaden mellan könen blir dock allt mer markerad ju allvarigare och ovanligare brott det rör sig om och pojkar begår således i större utsträckning oftare våldsbrott och grövre stöldbrott än flickor.⁶²

3.3 Ungdomsbrottslighetens omfattning och utveckling

Att uppskatta ungdomsbrottslighetens omfattning är inte helt problemfritt. Det finns flera olika sammanställningar av statistik som tillsammans kan skapa en relativt god bild av hur ungdomars kriminalitet ser ut idag, men statistiken som samlats in är inte helt felfri. En god indikation av hur brottsligheten ser ut är självdeklarationsundersökningar där ungdomar själva anonymt får ange sin egen brottslighet. Det kan dock fortfarande inte uteslutas att ungdomarna underdriver, överdriver eller rent av talar osanning i sina svar. För att försöka få en så heltäckande och riktig bild av ungdomsbrottslighetens omfattning som möjligt kommer uppgifterna det i följande avsnitt från en Brå-rapport från 2012 där ungdomskriminalitetens utveckling sedan mitten av 1990-talet beskrivs utifrån uppgifter från både Skolundersökningen om brott bland niondeklassare (SUB), uppgifter från den Nationella trygghetsundersökningen (NTU) samt kriminalstatistik. Beskrivningen fokuserar främst på ungdomar i åldern 15 till 20 år.⁶³

3.3.1 Självdeklarationsundersökningar

Enligt uppgifterna från SUB har andelen elever som begått stöldrelaterade handlingar minskat från 66 till 45 procent sedan mitten av 1990-talet. Skadegörelse visar också på en, om än inte helt kontinuerlig, minskning från 46 till 25 procent. Andelen elever som deltagit i våldshandlingar låg på en relativt konstant nivå under perioden fram till 2008, för att sedan uppleva en nedgång. Narkotikabruket bland ungdomarna har legat på en förhållandevis oförändrad nivå under hela den undersökta perioden. Totalt har andelen elever som, i samma typ av självdeklarationsundersökningar, uppgett att de vid *något* tillfälle begått *någon* av de gärningar som ingår under rubrikerna stöld, våld, skadegörelse och narkotika minskat från 72 procent år 1995, till

⁶¹ Ekbom, Engström, Göransson, s. 126 f.

⁶² Brå rapport 2010:6 s. 32 ff.

⁶³ Brå rapport 2012:13 s. 276.

omkring 60 procent under perioden 2003-2008, för att sedan ligga på 51 procent i den senaste undersökningen.⁶⁴

3.3.2 Utsatthet för brott och lagföringsstatistik

Medan SUB koncentrerar sig på brott bland niondeklassare, undersöker NTU även utsatthet för brott bland ungdomar 16 år och äldre. Eftersom ungdomar ofta begår brott mot personer i ungefär samma ålder, kan ungdomars utsatthet för brott också vara av intresse i sammanhanget. Av uppgifterna från NTU kan det generellt konstateras att antalet ungdomar mellan 16 och 19 år som utsatts för antingen misshandel, hot, trakasserier, rån, bedrägeri eller sexualbrott minskat sedan 2005. Antalet brotts handlingar har minskat med en tredjedel vid utsatthet för brott mot person där gärningsmannen bedömts vara 17 år eller yngre.⁶⁵ Kriminalstatistiken visar en uppgång av antalet lagförda 15 -17-åringar fram till 2008, och sedan en minskning. Detta gäller även när hänsyn tas till befolkningsutvecklingen under samma period. Efter 2008 föreligger en mindre uppgång.⁶⁶

3.4 Vilka unga behöver vård?

Av statistiken och av tidigare forskning kan man dra slutsatsen att det är relativt vanligt att ungdomar någon gång begår ett brott. Ungdomskriminalitetens omfattning har minskat de senaste åren och resultaten av diverse undersökningar visar att typiska ungdomsbrott är snatteri, skadegörelse, olovlig bilkörning och misshandel medan allvarigare tillgreppsbrott och gärningar som involverar grövre våld mot person är relativt sällsynta. Att ungdomar under en viss begränsad period i deras liv experimenterat genom att snatta något från skolan eller en affär eller utfört någon skadegörande handling innebär förstås inte att de har något reellt behov av vård eller andra stödinsatser.

Tittar man på den moderna forskningen som bedrivs är ett populärt sätt att lösa frågan om vilka unga som behöver vård att identifiera tidiga riskfaktorer som indikerar en risk för en kriminell utveckling. Enligt denna forskning kan redan små barn ha olika elementära förutsättningar för att utvecklas till en lagöverträdare. Brå har i en rapport från 2001 sammanställt diverse tidiga åtgärder och förebyggande insatser emot en sådan kriminell utveckling.⁶⁷ Bland annat föreslås att organ som Mödravårdscentralen och Barnavårdscentralen ska utgöra instanser som tidigt kan upptäcka ett avvikande beteende hos barn som indikator på en dålig hemmamiljö, medan hjälpinsatser och utbildning riktade mot föräldrarna som upplever

⁶⁴ Brå rapport 2012:13 s. 277 ff. Se även Figur 1 och Tabell 1 i uppsatsens bilaga A.

⁶⁵ Brå rapport 2012:13 s. 280 ff. Se även Figur 2-3 i uppsatsens bilaga A.

⁶⁶ Brå rapport 2012:13 s. 297.

⁶⁷ Brå rapport 2001:15.

svårigheter att knyta an till sitt barn kan utgöra tidiga åtgärder för att hindra barnets kriminella utveckling.⁶⁸

Socialtjänsten har en viktig roll när det gäller ungdomar som befinner sig i riskzonen för en kriminell livsstil. Det är socialtjänsten som ska bedöma huruvida en ungdom är i behov av vård när denne redan begått en brottslig gärning, men det faller också på socialtjänsten att arbeta i förebyggande syfte med barn och unga som befinner sig i riskzonen för utveckling av brottslighet. Att avgöra vilka ungdomar som är i behov av vård och faktiskt verkställa förebyggande åtgärder verkar emellertid vara problematiskt, och Brå sammanfattar situationen något negativt:

”En samlad bild visar på uppenbara brister i arbetet med barn som har allvarliga psykosociala problem som kan kopplas till en ökad risk för kriminell utveckling. Måldokument, styrinstrument och riktlinjer saknas i hög utsträckning liksom väl utvecklade och systematiskt tillämpade arbetsmetoder. Dokumentation, uppföljning och utvärdering av det arbete som bedrivs är kraftigt eftersatt. Personal som arbetar med barn respekterar dåligt sin skyldighet att göra anmälan i enlighet med socialtjänstlagens 71 § när de känner oro för ett barns psykosociala hälsa och utveckling.”⁶⁹

Efter att ha studerat de olika forskningsresultaten är de ungdomar som är i behov av extra stöd och eventuellt vård, i min mening, unga som lever i en socialt osäker miljö med en dålig relation till föräldrarna som ofta redan tidigt upplevt problem att knyta an till barnet. Det kan exempelvis röra sig om unga som växt upp i ett missbrukarhem. Symptomen är ofta ett aggressivt och asocialt beteende och en eventuell brist på koncentrationsförmåga och/eller hyperaktivitet. Eftersom många, troligtvis till och med de flesta, av de barn som lever under svåra omständigheter inte utvecklas till lagöverträdare, tror jag att en viktig faktor framförallt är huruvida ungdomen är känd av socialtjänsten sedan tidigare. Har ungdomen haft kontakt med socialtjänsten tidigare och finns tecken att ungdomen är på ett dåligt spår, bör det också finnas ett utrymme för förbättring av socialtjänstens förebyggande åtgärder.

Bedömningen avseende vem som behöver vård är av vikt vid påföljdsbestämning för unga lagöverträdare. Frågan huruvida ungdomen i fråga har ett särskilt vårdbehov eller inte kan ha avgörande betydelse för vilken påföljd rätten väljer att ådöma den unge, och socialtjänstens bedömningar avseende vilka vårdinsatser som krävs blir ledande i utformningen av tiden efter brottet i ungdomens liv. I följande kapitel kommer det svenska systemet redogöras för.

⁶⁸ Brå rapport 2001:15, s. 22 ff.

⁶⁹ Brå rapport 2001:15, s. 37.

4 Ungdomspåföljder i Sverige

Nedan följer en beskrivning av hur vissa av de vanligaste straffrättsliga ungdomspåföljderna i Sverige ser ut i dagsläget. Syftet med avsnittet är att få en överblick över gällande rätt inom området samt att undersöka vilka problembilder som målas upp i förarbetena till bestämmelserna, samt vilken kritik som framkommit på området sedan den senaste reformen i 2007. Reformen innebar nämligen ett antal ändringar i reglerna om åtgärder mot unga som begår brott, bland annat införandet av ungdomstjänst som fristående påföljd och lanseringen av en ny benämning, ”ungdomsvård”, som ersatte påföljden överlämnade till vård inom socialtjänsten i brottsbalkens 31 kap 1 §. Reformen inleddes när Ungdomsbrottsutredningen i betänkandet SOU 2004:122 lade fram förslag till en ny reglering på området som ett led i arbetet som inleddes genom reformen 1999 för att förbättra påföljdssystemet för unga. Regeringen presenterade förslagen i prop. 2005/06:165, Ingripanden mot unga lagöverträdare.

Det övergripande syftet med reformen var att utveckla påföljdssystemet för unga lagöverträdare att det tydligare inriktas på att motverka fortsatt kriminalitet och även förbättra möjligheterna till att tidigt ingripa för att hindra att barn och unga fastnar på en kriminell bana.⁷⁰ Enligt förarbetena ska principerna om förutsägbarhet, proportionalitet och konsekvens styra regleringen samtidigt som påföljderna bör anpassas efter den enskildes unges behov. Påföljdssystemet ska bygga på principen om att unga lagöverträdare i första hand ska överlämnas till socialtjänsten, vars roll bör tydliggöras. Vidare poängteras vikten av att samarbetet mellan berörda aktörer förbättras för att den unga ska kunna återföras, eller introduceras, till ett socialt välfungerande liv.⁷¹

Ungdomspåföljderna som behandlas i förevarande kapitel är ungdomsvård och eventuella tilläggssanktioner, ungdomstjänst, sluten ungdomsvård och fängelse. Det finns självklart även andra straff att välja till den unge lagöverträdaren, exempelvis böter eller helt andra påföljder. Jag har emellertid valt att begränsa sig mig de nyss nämnda påföljderna som regleras i brottsbalkens 32 kapitel. För tydlighetens skull kan dock denna förenklade och sammanfattande katalog av de påföljder för unga som i dagsläget står rätten till buds, ge ett bättre helhetsintryck. Katalogen är sammansatt av Martin Borgeke och Catharina Månsson:

1. Penningböter 200-4 000 (vid flerbrottslighet 10 000) kr
2. Dagsböter 30-150 (vid flerbrottslighet 200) stycken
3. Ungdomsvård
4. Ungdomsvård + ungdomstjänst 20-150 timmar
5. Ungdomsvård + 30-200 dagsböter
6. Ungdomstjänst 20-150 timmar

⁷⁰ Prop. 2005/06:165, s 1.

⁷¹ Prop. 2005/06:165, s 42.

7. Villkorlig dom/skyddstillsyn
8. Villkorlig dom/skyddstillsyn + kombinationspåföljd eller föreskrift
9. Fängelse/sluten ungdomsvård⁷²

4.1 Ungdomsvård

I 32 kap. 1 § BrB regleras bestämmelsen om ungdomsvård. Bestämmelsen ersatte påföljden överlämnade till vård inom socialtjänsten i 31 kap 1 § i samband med 2007 års reform, och innebär att den som är under 21 år och begått brott får dömas till ungdomsvård om han eller hon har ett särskilt behov av vård eller annan åtgärd enligt SoL eller LVU. Det var alltså inte endast bytet av beteckning från överlämnade till vård inom socialtjänsten till ungdomsvård som ändrades, utan påföljden fick en helt ny avgränsning genom att den unge numera måste ha ett ”särskilt” vårdbehov för att bli aktuell för påföljden. Vården och åtgärderna ska syfta till att motverka att den unge utvecklas ogynnsamt. Avsikten med uppstramningen av tillämpningsområdet för påföljden var att fokusera på ungdomar som efter en kvalificerad bedömning faktiskt anses löpa risk för ett fortsatt brottsligt beteende och därför har ett behov av kraftfulla åtgärder från socialtjänstens sida. Föreligger ingen sådan risk ansåg regeringen att andra påföljder som exempelvis ungdomstjänst var att föredra. Uppfyller ungdomen ålderskraven och anses kunna bli föremål för vård eller annan åtgärd inom socialtjänsten ska rätten även när påföljden bestäms meddela föreskrift om att den unga ska genomgå vård enligt en vårdplan som ska upprättas av socialnämnden.⁷³ Användningen av ungdomsvård har minskat markant i och med införandet av kravet på ett särskilt vårdbehov.⁷⁴

Vården vid påföljden ungdomsvård är ungefär likadan som före reformen och består av insatser som samtalskontakt med socialtjänsten, vilket är den vanligaste förekommande typ av vårdinsats, samt kontakt med kontaktpersonen, medverkan i programverksamhet, placering enligt LVU eller SoL, samtalskontakt utanför socialtjänsten, drogtester, mellanvård, familjeinsatser samt kontakt med en kvalificerad kontaktperson.⁷⁵ Vad gäller den mest vanligt förekommande vårdinsats, samtalskontakt med socialtjänsten, berör samtalen på liknande sätt som innan reformen ämnen som det aktuella brottet och dess konsekvenser, familje- och skolsituationen, kamratrelationer, etik och moral samt droger.⁷⁶

⁷² Borgeke, Månsson, s. 197.

⁷³ Prop. 2005/06:165, s. 51 ff.

⁷⁴ Brå rapport 2011:10, s. 6.

⁷⁵ Brå rapport 2011:10, s. 42.

⁷⁶ Prop. 2005/06:165, s 54.

4.1.1 Ungdomsvård och tilläggssanktioner

I andra stycket 32 kap. 1 § BrB återfinns proportionalitetsprincipen och det anges att ungdomsvård endast kan dömas ut om socialtjänstens planerade åtgärder kan anses tillräckligt ingripande med hänsyn till brottslighetens straffvärde och art samt den unges tidigare brottslighet. En balans mellan brottets allvarlighet och samhällets reaktion ska fortfarande försöka uppnås, och finner inte rätten att proportionalitet uppnås vid en påföljd som består av endast ungdomsvård, finns en möjlighet att i bedömningen även väga in tilläggssanktioner. Möjligheten att i vissa situationer förena ungdomsvården med antingen ungdomstjänst eller dagsböter återfinns i 32 kap. 3 § BrB. Bestämmelsen tillämpas som nyss nämnts om det behövs med hänsyn till brottslighetens straffvärde eller art, eller den unges tidigare brottslighet. Vårdinsatserna ska först och främst planeras utifrån ungdomens vårdbehov. I nästa steg ska domstolen pröva om det råder jämvikt mellan den planerade insatsen och brottets straffvärde och art samt ungdomens tidigare brottslighet. I valet mellan ungdomstjänst och böter ska rätten välja ungdomstjänst, om den påföljden inte är alltför ingripande.⁷⁷

Ytterligare en möjlighet till att förena ungdomsvård med ett tillägg av något slag är att upprätta ett ungdomskontrakt som är ett alternativ till en vårdplan vid ungdomsvård. Syftet med att upprätta ett ungdomskontrakt som alternativ till en vårdplan är pedagogiskt och kontraktet används som ett led i målsättningen att göra påföljden tydligare och mer lättöverskådlig för den unge lagöverträdaren. Vidare klargörs det i ett ungdomskontrakt att ungdomsvården baseras på åtgärder enligt SoL och inte enligt LVU. Eftersom insatserna enligt ungdomskontraktet genomförs med stöd av just SoL och inte LVU, bygger de på frivillig vård och kräver den unges samtycke. Regeringen ansåg dock inte att kontraktet behövde undertecknas av den unge. Arten, omfattningen och varaktigheten ska framgå av kontraktet.⁷⁸ Ungdomskontraktet innebär i sak ingen förändring från den traditionelle vårdplanen utan fyller som sagt mest ett pedagogiskt syfte.⁷⁹

Finner rätten att proportionalitet mellan brottet och reaktionen inte ens med en förening av påföljder kan uppnås, och ungdomsvård i förening med tilläggssanktioner inte kan anses vara tillräckligt ingripande, får den inte besluta att den unge ska överlämnas till vård.⁸⁰

⁷⁷ Prop. 2005/06:165, s. 58 och 82 f.

⁷⁸ 11 § tredje stycket LUL.

⁷⁹ Prop. 2005/06:165, s. 59 f.

⁸⁰ Prop. 2005/06:165, s. 58.

4.1.2 Socialtjänstens bedömningar och yttranden

Den unges behov av behandling och insatser bedöms utifrån den övergripande definitionen i SoL.⁸¹ Enligt 5 kap. 1 § SoL ska socialnämnden;

- verka för att barn och ungdom växer upp under trygga och goda förhållanden,
- i nära samarbete med hemmen främja en allsidig personlighetsutveckling och en gynnsam fysisk och social utveckling hos barn och ungdom,
- bedriva uppsökande verksamhet och annat förebyggande arbete för att förhindra att barn och ungdom far illa,
- aktivt arbeta för att förebygga och motverka missbruk bland barn och ungdomar,
- uppmärksamma och verka för att barn och ungdom inte vistas i miljöer som är skadliga för dem,
- med särskild uppmärksamhet följa utvecklingen hos barn och unga som har visat tecken till en ogynnsam utveckling,
- i nära samarbete med hemmen sörja för att barn och ungdom som riskerar att utvecklas ogynnsamt får det skydd och stöd som de behöver och, om den unges bästa motiverar det, vård och fostran utanför det egna hemmet, och
- i sin omsorg om barn och ungdom tillgodose det särskilda behov av stöd och hjälp som kan finnas sedan vård och fostran utanför det egna hemmet upphört.

Socialnämnden ska utifrån en samlad bild där hänsyn tas till hela den unges livssituation, bedöma vilken vård den unge behöver för sin sociala anpassning. Enligt socialtjänstens handbok rörande barn och unga som begår brott kan kunskap om vilka risk- och skyddsfaktorer som visats ha betydelse för risken att utveckla ett normbrytande beteende användas som ett stöd i bedömningen. Faktorerna som undersöks är främst relaterade till ungdomen själv samt ungdomens familj, skola och närsamhälle.⁸²

Socialtjänsten ska bedöma risken för att den unge utvecklas ogynnsamt. Har ungdomen begått ett brott eller rent av har en bakgrund av brottsligt beteende är det förstås ett mer eller mindre tydligt tecken på en ogynnsam utveckling, och till vilken grad ungdomens tidigare brottslighet ska beaktas vid en vårdbehovsbedömning är en fråga som diskuteras i förarbetena. Regeringen anser att om ungdomen är brottsaktiv eller har missbrukarproblem bör det vara en stark indikation för att det föreligger ett särskilt behov av socialtjänstens insatser. Regeringen vidkänner att det bör undvikas att ungdomens tidigare brottslighet lyfts fram på ett sådant sätt som medför att det krävs att en konkret riskbedömning i varje enskilt fall, på individnivå. Vidare får det heller inte bli fråga om att utesluta en ungdom från ungdomsvård i de fall en risk för fortsatt brottslighet inte befaras, men

⁸¹ Prop. 2005/06:165, s. 55.

⁸² Socialtjänstens handbok, s. 87.

ett vårdbehov trots allt föreligger. Innebörden av regeringens uttalande är emellertid att risken för återfall i brott trots allt ska lyftas fram vid bedömningen huruvida ungdomsvård bör ådömas.⁸³

Socialtjänstens bedömning av den unges behov av vård ska, tillsammans med en eventuell vårdplan eller ett ungdomskontrakt, resultera i ett yttrande som kan inlämnas till domstolen. Yttrande ska vara tydligt och konkret och arten, omfattningen och varaktigheten av de planerade insatserna ska framgå.⁸⁴ Yttrandet utgör ett viktigt beslutsunderlag för domstolen och det är viktigt att det innehåller tillräckligt med relevant information om den unge så att rätten kan ta ställning i påföljdsfrågan. Följande uppgifter ska enligt 11 § tredje stycket LUL yttrandet innehålla:

- En redogörelse för vilka åtgärder som nämnden tidigare har vidtagit i fråga om den unge.
- En bedömning av om den unge har ett särskilt behov av åtgärder som syftar till att motverka att denne utvecklas ogynnsamt.
- En redovisning av de åtgärder som nämnden avser att vidta. Åtgärderna redovisas i ett ungdomskontrakt om de vidtas frivilligt med stöd av socialtjänstlagen och i en vårdplan om de vidtas med stöd av LVU.
- Arten, omfattningen och varaktigheten av åtgärderna ska framgå av kontraktet eller vårdplanen.
- Om åklagaren begär det eller om nämnden finner det nödvändigt ska även en redogörelse för den unges personliga utveckling och dennes levnadsomständigheter i övrigt finnas med.

Enligt socialtjänstens handbok *bör* även yttrandet innehålla följande uppgifter:

- Vilka brottsmisstankar som ligger till grund för yttrandet.
- På vilket sätt den föreslagna vården eller de föreslagna åtgärderna syftar till att motverka att den unge utvecklas ogynnsamt.
- Den unges inställning till ungdomstjänst samt huruvida den unge kan anses vara lämplig för ungdomstjänst.
- Den unges inställning till medling, om den unge erkänt brottet eller delaktighet i det.⁸⁵

4.1.3 Kommentar

När man studerar de nya bestämmelserna om ungdomsvård med de centrala principerna om proportionalitet, förutsägbarhet och konsekvens samt målsättningen att göra de nya reglerna mer pedagogiska och inriktade på den unges behov i tankarna, är det lätt att stöta på områden som verkar vara problematiska. I kommande avsnitt är avsikten att beskriva problematiken

⁸³ Prop. 2005/06:165, s. 56.

⁸⁴ 11 § LUL.

⁸⁵ Socialtjänstens handbok, s. 74.s

jag själv stött på inom vissa områden av regleringen kring ungdomsvård, samt redogöra för en del av den kritik som andra riktat mot de nya bestämmelserna.

Principen om proportionalitet

Det ska råda jämvikt mellan brottet som begåtts och samhällets reaktion på detta. Vårdinsatserna för den unga ska stå i proportion till brottets art, straffvärde och den unges eventuella tidigare brottslighet. Är de planerade åtgärder begränsade i sin omfattning och karaktär bör alltså ett överlämnade till ungdomsvård ske endast vid förhållandevis lindrig brottslighet. För att åstadkomma proportionalitet vid brottslighet av mera allvarligt slag ska möjligheten finnas att döma ut tilläggsstraff och jämte vården döma även till ungdomstjänst eller till böter.

Det erbjuds inga närmare anvisningar i förarbetena angående hur och när ungdomsvård ska anses vara en tillräckligt ingripande åtgärd, och bland andra Martin Borgeke har kritiserat denna brist på riktlinjer och diskuterat frågan. I samband med brottets art och den unges tidigare brottslighet jämför Borgeke ungdomsvården med påföljden skyddstillsyn med kontraktsvård som ofta ådöms vuxna lagöverträdare i de fall det föreligger ett verkligt vårdbehov. Tidigare brottslighet och brottets art utgör normalt inget hinder mot tillämpningen av påföljden, och rätten kan döma till skyddstillsyn med kontraktsvård även för brott som är av sådan art att en presumtion för fängelse föreligger. Det råder emellertid en praxis att om den tilltalade tidigare har dömts till skyddstillsyn med kontraktsvård ska en betydande restriktivitet iakttagas när det gäller att döma till en sådan påföljd igen. Skulle samma synsätt användas på unga lagöverträdare och ungdomsvård skulle det innebära att en ungdom som tidigare dömts till ungdomsvård inte kan dömas till det igen. Eftersom det centrala med ungdomsvård är att den är ändamålsenlig och lyckas hjälpa ungdomen att anpassas till samhället igen, vore en sådan tillämpning inte lämplig, och enligt Borgeke och Månsson verkar regeringen ha vänt på systematiken jämfört med vad som gäller för vuxna lagöverträdare.⁸⁶

Principen om förutsägbarhet

Risken för ungdomens fortsatta brottslighet lyfts fram vid tillämpningen av påföljden ungdomsvård. En slags framtidsprognos för återfallsrisken ska alltså göras som en del av vårdbedömningen. JK uttrycker i förarbetena oro över att påföljden i sådana fall i praktiken främst aktualiseras för unga med en kriminell bakgrund, eftersom tidigare brottslighet är en stark indikation på en fortsatt brottslig bana.⁸⁷

Personligen oroar jag mig för hur förutsägbar en sådan tillämpning är. Det måste vara oerhört besvärligt att göra en korrekt framtidsprognos för en individs återfallsrisk, och att göra en sådan bedömning i varje enskilt fall

⁸⁶ Borgeke, s. 296 ff. och Borgeke, Månsson, s.198 ff.

⁸⁷ Prop. 2005/06:165, s. 56.

tycker jag hotar påföljdens förutsägbarhet. Rent allmänt klingar begreppet framtidsprognos illa ur ett rättssäkerhetsperspektiv, och en framtidsprognos är precis det som görs när socialtjänsten spånar om hur benägen den unge är att fortsätta begå brott i framtiden. Regeringen anger, något kontradiktoriskt, i propositionen att risken för en fortsatt brottslighet ska lyftas fram på ett sätt som inte kräver att en konkret riskbedömning görs i varje enskilt fall⁸⁸, men jag ser inte hur det kan undvikas.

Ytterligare ett hot mot en förutsägbar tillämpning av ungdomsvård är avsaknaden av riktlinjer i förarbetena avseende vad som bör anses utgöra ett ”särskilt” eller ett ”egentligt” vårdbehov. Redan den språkliga skillnaden mellan ett ”särskilt” och ett ”egentligt” vårdbehov leder till oklarheter eftersom de olika formuleringarna inte innebär exakt samma sak. Medan det i lagtexten används uttrycket ”särskilt” behov av vård eller annan åtgärd används uttrycket ”egentligt” vårdbehov i förarbetena.⁸⁹ Det kan vara svårt, kanske till och med omöjligt, att avgöra vad lagstiftaren egentligen menat, och en sådan otydlighet på området kan leda till en oförutsägbar tillämpning av påföljden eftersom bedömningarna avseende ungdomens vårdbehov kan skilja sig mycket åt från gång till gång.

Principen om konsekvens

En aspekt av principen om konsekvens är att den dömde ska rätta sig efter de gällande reglerna och beslutet, och gör den dömde inte det ska brottet mot regeln eller beslutet följas av en reaktion. Ett sätt att uppnå det målet tror jag är att göra reglerna så tydliga och lättförståeliga som möjligt. Upprättandet av ett ungdomskontrakt verkar vara ett bra exempel på hur man kan göra detta. Syftet med att upprätta ett ungdomskontrakt som alternativ till en vårdplan är som tidigare nämnts ett pedagogiskt sådant, som kan används som ett led i målsättningen att göra påföljden tydligare och mer lättöverskådlig för den unge lagöverträdaren. Jag tror att ett mera pedagogiskt tillvägagångssätt där reglerna tydligt framgår och den unga har ett större utrymme att vara delaktig av planen kan bidra till en ökad konsekvens i systemet. Dessutom uppfyller det ett annat av syftena bakom reformen, att göra påföljdssystemet för unga mera pedagogiskt.

Ett stort problem med ungdomskontrakten är emellertid i min mening det faktum att ungdomens underskrift inte krävs för att kontraktet ska gälla, och att kontraktet således inte utgör ett egentligt skriftligt kontrakt som verkar bindande för den unge i lagens mening. Semantiken utgör ett problem, och jag tror att tydligheten och allvaret bakom ett ungdomskontrakt försämras när den unge lagöverträdaren inte behöver underteckna det så kallade kontraktet. En annan problematisk aspekt av tillämpningen av ungdomskontrakt är i de fall den unge underlåter att lämna sitt samtycke. Alternativet är i de fall ofta en dom bestående av böter eller villkorlig dom, och risken är att ungdomen själv kan välja om han eller hon vill undergå en straffrättslig påföljd med ett verkställighetsinnehåll som ungdomsvård, eller

⁸⁸ Ibid.

⁸⁹ Se exempelvis prop. 2005/06:165, s. 55 där uttrycket ”egentligt” vårdbehov används.

villkorlig dom.⁹⁰ Tillämpningen av ungdomskontrakt alltså inte felfri. Min förhoppning är emellertid att ungdomskontrakt kan bli en välfungerande åtgärd som får den unga att känna sig mera delaktig och som leder till en ökad konsekvens i systemet. Ska detta lyckas tror jag dock att ett krav på ungdomens underskrift måste införas eller att ungdomskontrakten byter benämning.

Brister i socialtjänstens yttranden

Kvaliteten och enhetligheten av socialtjänstens yttrande har kritiserats. Resultaten från en doktorsavhandling från Stockholms universitet, Institutionen för socialt arbete, visar att kvaliteten på den information som lämnas i socialtjänstens yttranden är av mycket varierande karaktär, att det råder en osäkerhet inom socialtjänsten om vad yttrandet ska omfatta samt att principen om barnets bästa inte alltid utreds eller redovisas.⁹¹ Avhandlingen är från 2007. Enligt senare uppgifter från Brå:s utvärdering av 2007 års reform har kvaliteten av socialtjänstens yttrande förbättrats mellan åren 1999 och 2004, men sedan inte bättre mellan 2004 och 2008. Det visar att det finns potential och utrymme för ytterligare framsteg.⁹²

4.2 Ungdomstjänst

Om det saknas förutsättningar för ungdomsvård kan påföljden bestämmas till ungdomstjänst. Ungdomstjänst förekommer efter 2007 års reform även som självständig påföljd och den aktuella bestämmelsen återfinns i 32 kap. 2 § BrB. Enligt paragrafens lydelse kan endast den som är under 21 år och samtycker till ungdomstjänst dömas till den påföljden, om påföljden är lämplig. Den som är över arton år får dömas till ungdomstjänst endast om det föreligger särskilda skäl. På samma vis som i kapitlets tredje paragraf ska det i valet mellan ungdomstjänst och böter väljas ungdomstjänst, om den påföljden inte är alltför ingripande.

Ungdomstjänst är tänkt att användas som påföljd för unga som saknar eller har ett begränsat vårdbehov.⁹³ Eftersom det övergripande syftet med denna uppsats är att redogöra för vårdperspektivet vid påföljdsbestämning för unga lagöverträdare och ungdomstjänst präglas av en utformning och tillämpning som förutsätter att ett vårdbehov till stor del fattas, kommer följande avsnitt därför vara någorlunda kortfattat. Det finns spännande diskussioner kring tillämpningsområdet för ungdomstjänst med hänsyn till bland annat brottslighetens straffvärde och art⁹⁴, men eftersom sådana diskussioner till stor del faller utanför uppsatsens ämnesområde kommer de inte behandlas.

⁹⁰ Borgeke, s. 399 f.

⁹¹ Tärnfalk, s. 248 ff. Observera att Tärnfalks resultat grundas på ett begränsat antal yttranden.

⁹² Brå rapport 2011:10, s. 8 f.

⁹³ Prop. 2005/06:165, s. 64.

⁹⁴ Se bl a Borgeke, s. 405 ff. samt Borgeke Månsson, s.191 ff.

Ungdomstjänst infördes redan 1999 i syfte att användas som ett tillägg för att göra påföljden överlämnande till vård inom socialtjänsten mera ingripande i de fall det krävdes. Till skillnad från hur påföljden såg ut innan reformen, knyter ungdomstjänsten numera närmare an till brottslighetens straffvärde.⁹⁵ I förarbetena anger regeringen att den nedre gränsen för en tillämpning av ungdomstjänst bör föreligga vid ett bötestraff om minst omkring 60 dagar. Var regeringen sätter den övre gränsen för tillämpningsområdet är mera svårtolkat, men enligt riktlinjerna är det lämpligast att ungdomstjänst vanligtvis inte döms ut för brottslighet med ett straffvärde, med beaktande av bland annat 29 kap. 3 § första stycket 3 BrB, som överstiger fängelse i ett år. När det gäller hur många timmar ungdomstjänst som kan dömas ut fastslår regeringen vidare att det högsta antalet timmar som kan komma i fråga för ungdomstjänst som fristående påföljd bör vara 150 timmar och att det lägsta antalet timmar bör vara 20.⁹⁶

Kraven på påföljdens innehåll ska ställas högt, och ungdomstjänsten ska bestå av meningsfulla arbetsuppgifter på lämpliga arbetsplatser som exempelvis kommuner, ideella föreningar och trossamfund. Vanliga arbetsuppgifter inom offentlig sektor eller ideell verksamhet inkluderar vaktmästarsysslor, fastighetsskötsel och parkarbete. Inom den privata sektorn består arbetsuppgifterna vanligtvis av arbete i kök, caféer, restauranger eller på hamburgerkedjor. Utöver oavlönat arbete finns även möjlighet att låta ungdomstjänsten bestå av olika former av program eller utbildning.⁹⁷

Trots det att ungdomstjänst är inriktat på unga lagöverträdare utan ett vårdbehov, finns det ändå aspekter av påföljden som präglas av ett vårdperspektiv. Även om ungdomstjänst inte består av behandling är påföljden avsedd för unga personer som kan antas ha ett särskilt behov av fostran och vägledning. Ungdomarna kan fortfarande behöva hjälp att uppfatta att vad de gjort är oacceptabelt, och ungdomstjänsten har även en gränssättande och vägledande funktion. Därför kan det oavlönade arbetet kompletteras med moment som innebär samtal med socialtjänsten där den unge lagöverträdaren ges chansen att kunna reflektera över sitt brott och sin livssituation.⁹⁸

Ungdomstjänst som fristående påföljd har fått ett tydligt genomslag för åldersgruppen 15-17 år. Bland dem som döms i domstol är den vanligaste påföljden numera ungdomstjänst.⁹⁹ Under år 2008 dömdes drygt 2 500 ungdomar till ungdomstjänst som fristående påföljd. Läger man till de unga som dömdes till ungdomstjänst i kombination med ungdomsvård uppgår siffran till nära 3 000 ungdomar.¹⁰⁰

⁹⁵ Jareborg, Zila, s. 49 och 151.

⁹⁶ Prop. 2005/06:165, s. 73 ff.

⁹⁷ Brå rapport 2011:10, s. 61 och prop. 2005/06:165, s. 67.

⁹⁸ Prop. 2005/06:165, s. 67.

⁹⁹ Brå rapport 2012:13, tabell 2. s. 292.

¹⁰⁰ Brå rapport 2011:10, s. 6.

4.3 Åtgärder vid misskötsamhet

Missköter den unge lagöverträdaren en utdömd påföljd och i väsentlig grad underlåter att göra vad som åligger honom eller henne enligt en föreskrift vid ungdomsvård om att han eller hon ska följa ett ungdomskontrakt eller enligt en dom om ungdomstjänst, får rätten på talan av åklagare undanröja den tidigare påföljden och bestämma ny påföljd. Anses det vara tillräckligt med en varning, räcker det emellertid att rätten meddelar den dömde detta. Dessa regler återfinns i 32 kap. 4 § BrB.

Exempel saknas i förarbetena angående vad som ska anses utgöra allvarlig misskötsamhet av ungdomsvård, men på motsvarande sätt som gäller vid ungdomstjänst bör det enligt Borgeke antagligen krävas att ungdomen upprepat undandrar sig vården utan godtagbar förklaring eller vägrar att delta i behandlingen. Det finns inget hinder att ådöma en ny påföljd som är liknade den gamla. Den ursprungliga domen på ungdomsvård kan exempelvis ha innefattat en vårdplan som visade sig vara ohållbar, och då kan den nya påföljden utan problem beslutas vara ny ungdomsvård med en vårdplan eller ett ungdomskontrakt med nytt innehåll. Andra alternativ är att döma ut ungdomstjänst som tilläggssanktion eller ändra domen till en villkorlig dom, skyddstillsyn eller till och med fängelse, om tillräckligt starka skäl föreligger.¹⁰¹

4.4 Sluten ungdomsvård

Att unga lagöverträdare under arton år i första hand ska bli föremål för insatser inom socialtjänsten snarare än inom kriminalvården är som tidigare nämnt att anse som en allmän utgångspunkt i svensk rätt.¹⁰² För ungdomar som begår brott innan arton års ålder finns möjlighet att inte enbart döma till ungdomsvård, utan även till att förena ungdomsvård med ungdomstjänst eller böter i de fall ungdomsvård som enda påföljd inte anses vara tillräckligt ingripande. Ungdomar kan emellertid begå brott av sådan allvarlig grad att sådana åtgärder inte kan anses tillräckligt ingripande för den unge, och att samhällets reaktion således måste vara strängare.

Det var bland annat mot bakgrund av detta som sluten ungdomsvård infördes som påföljd efter reformen år 1999. Ett av syftena med reformen var att skapa trovärdiga alternativ till fängelsestraff, och ett mål var att införa en ny frihetsberövande påföljd för unga lagöverträdare som gav uttryck för en kraftfull reaktion från samhället samtidigt som de grundläggande kraven på rättvisa, proportionalitet, konsekvens och förutsägbarhet gavs större utrymme att prägla påföljdsbestämningen för unga.¹⁰³

¹⁰¹ Borgeke, s. 416 f.

¹⁰² Jfr. prop. 2005/06:165, s. 42 f.

¹⁰³ Prop. 1997/98:96, s. 152 f.

Domstolen ska vara mycket restriktiv i utdömandet av frihetsberövande påföljder för unga lagöverträdare; en grundläggande utgångspunkt som uttrycks i brottsbalkens 30 kap. 5 §. Enligt bestämmelsen krävs synnerliga skäl för att fängelse ska få ådömas den som har begått brott innan han eller hon fyllt arton år och särskilda skäl för att tillämpa fängelse för den som var arton år när brottet begicks men ännu inte hade fyllt 21. I föreskriften återfinns även en hänvisning till 32 kap. 5 § BrB där det framgår att om någon begått brott innan han eller hon fyllt arton år och rätten med stöd av 30 kap. BrB finner att påföljden bör bestämmas till fängelse ska påföljden istället bestämmas till sluten ungdomsvård under viss tid om det inte, med hänsyn till den tilltalades ålder vid lagföringen eller annan omständighet, finns särskilda skäl däremot. För att döma till sluten ungdomsvård förutsätter gällande reglering alltså att rätten först finner att det föreligger synnerliga skäl för att döma någon som begått brott innan denne fyllt arton år till fängelse, och att den allmänna utgångspunkten att påföljden ska bestämmas till sluten ungdomsvård istället för fängelse sedan ska tillämpas, med mindre det finns särskilda skäl däremot.

Ungefär 100 ungdomar med en medelålder på 17,8 år döms till sluten ungdomsvård varje år. De kvarblir i genomsnitt knappt nio månader.¹⁰⁴ Som ett andrahandsalternativ till sluten ungdomsvård kan i vissa fall även skyddstillsyn eller villkorlig dom väljas som påföljd.¹⁰⁵

När det gäller vilken inverkan den unges behov av vård har på påföljden, bör det noteras att vårdbehovet, namnet sluten ungdomsvård till trots, inte har något inflytande på valet av påföljd och att ett eventuellt vårdbehov inte ska beaktas vid valet av sluten ungdomsvård eller vid bestämmandet av frihetsberövandets längd i det enskilda fallet.¹⁰⁶ Slutens ungdomsvård ska således kunna dömas ut enbart när det är motiverat som en reaktion på brottet. I förarbetena görs det emellertid mycket klart att den unges behov av vård och stöd däremot ska tillmätas stor betydelse vid *verkställigheten*. Verkställigheten av slutens ungdomsvård ska enligt förarbetena präglas av att den unge blir föremål för adekvat behandling.¹⁰⁷

Vad vården ska bestå av i det enskilda fallet avgörs efter en utredning som genomförs när den unge först anländer till en slutens avdelning. Där kartlägger psykologer, pedagoger och behandlare ungdomens behov av vård och behandling och tar fram en individuell verkställighetsplan. Under utredningen genomförs även en risk- och behovsbedömning samt insatser för att motverka den dömdes fortsatta brottslighet. Resultatet av utredningen avgör vilken behandling ungdomens ska genomgå. Vanligt förekommande behandlingsinsatser berör missbruk, kriminalitet och relations- och skolproblem.¹⁰⁸ Vården genomförs i små, personaltäta enheter där slutenheten i början av verkställigheten är hög. Om den unge emellertid

¹⁰⁴ <http://www.stat-inst.se/om-sis/verksamhet/sluten-ungdomsvard-lsu/>, hämtat 2013-02-28.

¹⁰⁵ SOU 2012:34, s. 313.

¹⁰⁶ Se dock avsnitt 4.3.1 och NJA 2001 s. 913.

¹⁰⁷ Prop. 1997/98:96, s. 156 f.

¹⁰⁸ <http://www.stat-inst.se/om-sis/verksamhet/sluten-ungdomsvard-lsu/>, hämtat 2013-02-28.

sköter sig och tar del av vårdinsatserna kan öppenheten bli relativt stor under slutfasen.¹⁰⁹

Det kan vara problematiskt att samtidigt tillgodose den unges vårdbehov och respektera tanken att sluten ungdomsvård är en straffrättslig reaktion på ett allvarligt brott. Enligt en rapport från Statens institutionsstyrelse upprättad i samband med reformen är det viktigt att väga de olika aspekterna mot varandra. Ungdomens behov av vård kan nämligen tala för att denne bör placeras på en viss avdelning eller institution medan behovet av samhällsskydd och reaktion talar mot en sådan placering. En ungdom som dömts till ett långt frihetsberövande till följd av ett mycket allvarligt brott har inte nödvändigtvis något större behov av behandling medan en ungdom som endast dömts till ett kort frihetsberövande för ett mindre allvarligt brott kan ha ett påtagligt vårdbehov och exempelvis vara mycket rymningsbenägen. I sådana fall ökar behovet av samhällsskydd och den unge som fått ett kortare straff riskerar hamna på en mycket mer sluten avdelning än den som saknar ett vårdbehov men begått ett mer allvarligt brott.¹¹⁰

4.4.1 Kommentar – NJA 2001 s. 913

Ett i sammanhanget intressant rättsfall är NJA 2001 s. 913. Fallet gäller en flicka som vittnade falskt både i tingsrätten och i hovrätten angående en grov misshandel där hon var bekant med de åtalade. Hon var mellan 16-17 år vid menedstillfällena, levde under ordnade förhållanden och saknade ett behov av vård. Högsta domstolen ändrade hovrättens dom på sluten ungdomsvård till en månads fängelse. HD uttalade bland annat följande:

”Påföljden sluten ungdomsvård kan mot bakgrund av det anförda knappast anses avpassad för ungdomar utan vårdbehov som begått brott före arton års ålder och som skall ådömas en kort frihetsberövande påföljd enbart av det skälet att de begått ett artbrott som mened. Det är i sammanhanget värt att notera att ett kort fängelsestraff i sådana fall torde kunna bli verkställt utan de nackdelar som annars anses finnas. Det kan däremot befaras att det skulle finnas en påtaglig risk att sådana nackdelar skulle vara förenade med en dom på sluten ungdomsvård. I denna situation framstår sluten ungdomsvård som ett sämre alternativ än fängelse.”

HD skriver att det inte framgår av förarbetena hur man ska se på sådan artsbrottslighet som mened, som för ungdomar under arton år tidigare lett till ett kort fängelsestraff. HD tar vidare upp två exempel på situationer som kan utgöra särskilda skäl för att döma till fängelse. Den ena är när det förflutit så lång tid mellan brott och lagföring att den tilltalade åldersmässigt inte lämpligt passar på ett ungdomshem. Den andra situationen är när den tilltalade ska lagföras för allvarlig och omfattande brottslighet under en

¹⁰⁹ Thunved, Clevesköld, Thunved, s. 192.

¹¹⁰ SiS rapport 1998:3, s. 7.

längre period. Inga av dessa situationer förelåg i flickans fall, men HD ansåg likväl att särskilda skäl för fängelse förelåg.

Det verkar som om HD trots allt tillmäter den unges vårdbehov eller avsaknad av vårdbehov viss betydelse vid påföljdsbestämning av sluten ungdomsvård, eftersom HD betonar att sluten ungdomsvård innebär fler nackdelar än ett fängelsestraff, eftersom sluten ungdomsvård är vårdbetonad och flickan inte var i behov av någon behandling. Påföljden sluten ungdomsvård ska alltså inte dömas ut för unga lagöverträdare som saknar ett vårdbehov, som begått brott före arton års ålder och som med hänsyn till brottslighetens art ska ådömas ett kort frihetsberövande straff.

4.5 Fängelse

För att göra redogörelsen för ungdomspåföljderna komplett bör även ett kort avsnitt om påföljden fängelse beröras. Påföljden har som tidigare nämnts ett begränsat tillämpningsområde när det gäller unga lagöverträdare under arton år eftersom det krävs synnerliga skäl för att ådöma det (30 kap. 5 § första stycket BrB). Fängelse används vid särskilt svår, omfattande eller upprepad brottslighet. Det är främst övervägande kring brottets straffvärde som kan leda till att synnerliga skäl brukar anses föreligga.¹¹¹ Fängelse kan också användas vid brott där ett kortare fängelsestraff är den normala och lämpliga påföljden, som exempelvis i rättsfallet ovan. År 2004 intogs nio ungdomar mellan 15-17 år på anstalt som var dömda för grov misshandel, sexualbrott, grov stöld, rån och smuggling.¹¹²

Föreligger ett uppenbart vårdbehov hos ungdomen i fråga torde en fängelsepåföljd vara en rättstillämpning som uppenbart strider mot lag.¹¹³ Ett visst behov av behandlingsinsatser föreligger emellertid troligtvis hos de flesta ungdomar som begår så allvarliga brott att de döms till fängelse, och vårdprogram för unga lagöverträdare återfinns även i fängelserna. Vården och insatserna i fängelserna består av behandlingsprogram som kombinerar ett flertal metoder som ska hjälpa ungdomen att återanpassas till samhället. Programmet ska utgå från den intagnes behov med betoning på ett eget ansvar. Metoderna består av bland annat av social färdighetsträning, studier, fritidsaktiviteter, nätverksarbete, lösningsinriktade samtal samt kognitiva beteendearbetade metoder. Samarbetet med KRIS (kriminellas revansch i samhället) är även en viktig komponent i att återanpassa den unge till ett liv utanför anstalten.¹¹⁴

Kriminalvården arbetar med så kallade vårdkedjor vilka innebär att det ska finnas tydliga steg i behandlingsprogrammet där det noggrant klargörs för den intagne vad som krävs för att ”flytta uppåt” i kedjan. Att dessa

¹¹¹ Prop. 1989/90:7, s. 20.

¹¹² Thunved A, Clevesköld, Thunved B, s. 162.

¹¹³ Nordlöf, s. 183.

¹¹⁴ Rapport kriminalvården, s. 56 ff.

vårdkedjor bidrar till en tydlighet, förutsägbarhet och till att den intagne känner ett eget ansvar för sina framsteg, är särskilt viktigt när det gäller unga lagöverträdare. Dessa särskilda insatser för unga kräver att ungdomsavdelningarna har en högre personaltäthet, tillgång till extra resurser och utvecklade arbetsmetoder än avdelningar för vuxna lagöverträdare.¹¹⁵

¹¹⁵ Ibid.

5 Ungdomspåföljder i Danmark

Hur samhället bör hantera ungdomsbrottslighet och hur de straffrättsliga ungdomspåföljderna bör vara utformade för att bäst minska kriminalitetens omfattning är självklart inte endast en svensk fråga. Utvecklingen av synen på unga lagöverträdare och också utvecklingen av ungdomsbrottslighetens omfattning¹¹⁶ har sett relativt liknande ut i vårt grannland. För att få en god överblick över utvecklingen på området i Danmark inleds detta kapitel med en kort bakgrund.

Danmark införde ungdomsfängelser år 1930. Fängelserna användes huvudsakligen för unga lagöverträdare mellan 15-21 år i syfte att genom vård och behandling återanpassa dem till laglydnad. Ungdomsfängelserna avskaffades emellertid år 1973 eftersom det i likhet med situationen i Sverige uppstod kritik avseende tanken om behandling på obestämd tid som alternativ till tidsbestämda straff. Dessutom kunde fängelsestraffen inte påvisa någon rehabilitering av ungdomarna eller någon minskad återfallsfrekvens. Istället för ungdomsfängelserna infördes år 1974 *bistandsloven*, som innehöll regler om tvångsmässiga placeringar på ungdomsvårdsskolor som skulle sörja för lagöverträdarnas rehabilitering. Även dessa institutioner hade svårigheter med att lyckas hindra ungdomarna från att återfalla i brottslighet och de lades succesivt ned.¹¹⁷

Under 80-talet rådde det en allmän opinion om krav på en uppstramning av reglerna kring ungdomskriminalitet, och tanken om ”sociala kontrakt” lanserades. År 1990 godtogs förslaget om införande av ungdomskontrakt som ett villkor vid åtalsunderlåtelse och fyra år senare tog den danska regeringen ett initiativ till att bekämpa ungdomsvåldet, den första av de två så kallade *Voldspakkerne*¹¹⁸. Voldspakkerne innebar en uppstramning av strafflagstiftningen beträffande grova våldsbrott där det bland annat infördes nya krav på skyndsamhet och effektivitet vid lagföringen. Vidare igångsattes en försöksverksamhet i ett antal kommuner med medling i konfliktråd som en tilläggsstraffsanktion för andra påföljder. I samband med initiativet uppfördes flera slutna avdelningar för unga lagöverträdare där det senare infördes möjligheter för behandlingsinsatser för unga med ett större vårdbehov. Den 27 oktober år 2000 tillsattes en expertgrupp av regeringen med uppdraget att utvärdera påföljdssystemet för unga lagöverträdare. Expertgruppen hade även i uppgift att bedöma och utvärdera utformningen av en *särskild ungdomssanktion*¹¹⁹, en påföljd som infördes i den danska lagstiftningen året därpå.¹²⁰

¹¹⁶ Antalet misstänkta för brott och antalet åtal mot barn och unga har minskat markant i Danmark mellan år 2006-2011. Se rapporten på <http://www.justitsministeriet.dk/nyt-og-presse/pressemeddelelser/2012/b%C3%B8rne-og-ungdomskriminaliteten-falder-markant>.

¹¹⁷ Greve, s. 164 ff.

¹¹⁸ Voldspakke I. Voldspakke II initierades 1997 som ett led i arbetet som inleddes 1994.

¹¹⁹ Se vidare avsnitt 5.2.

¹²⁰ Ekspertgruppen om ungdomskriminalitet, s. 14 ff.

Senare initiativ som den danska regeringen lanserat i ett led att bekämpa ungdomskriminaliteten i Danmark inkluderar bland annat införandet av nya behandlingsalternativ för kriminella ungdomar som behöver återanpassas till samhället. Särskilda behandlingsplatser har skapats på bland annat Ringe Statsfængelse för unga som avtjänar ovillkorliga fängelsestraff, där tillgång finns på pedagogisk och psykologisk behandling samt till andra specialister inom psykiatri och beroende.¹²¹

Utgångspunkten i dansk rätt är att det vanliga straffrättsliga sanktionssystemet för vuxna, även gäller för unga lagöverträdare mellan 15-18 år. Samhällstjänst är ett exempel på en påföljd som regleras i samma paragraf, straffelovens § 62, och gäller för både vuxna och unga som en del av en villkorlig dom. Det finns alltså ingen särskild ungdomstjänst i Danmark, även om unga också kan dömas till det danska samfundstjeneste. De yngsta lagöverträdarna döms emellertid sällan till det.¹²²

Även om utgångspunkten är att samma system gäller för både vuxna och unga, föreligger dock också bestämmelser i lagstiftningen som är särskilt inriktade på just unga lagöverträdare under arton år och det är ett urval av dessa som kommer redogöras för i följande avsnitt.¹²³ Det ska påpekas att jag inte gör något anspråk på en uttömmande redogörelse av de danska ungdomspåföljderna och doktrinen kring dem. Målsättningen med kapitlet är snarare att presentera huvuddragen i lagstiftningen till en sådan grad att avsnittet kan användas i ett komparativt syfte.

5.1 Ungdomskontrakt

Vid mindre allvarlig brottslighet kan unga lagöverträdare ingå ett ungdomskontrakt, vilket är ett avtal där den unge förpliktar sig att avstå från brottsliga gärningar under en viss angiven tidsperiod samt delta i vissa på förhand bestämda aktiviteter. Aktiviteterna kan exempelvis bestå av någon typ av utbildning eller arbete. I gengäld avstår åklagaren från ytterligare rättsliga ingripanden och sanktionen registreras en kortare tid i kriminalregistret. Ungdomar som begått våldsbrott eller annan personfarlig kriminalitet har inte möjlighet att ingå i ett ungdomskontrakt. Kontraktet ska undertecknas av den unge och av polisen, kommunen och vårdnadshavaren i samband med ett möte mellan de inblandade där kontraktet går igenom.¹²⁴ Om kontraktet bryts ska de sociala myndigheterna anmäla kontraktsbrottet till polisen. Ett ungdomskontrakt kan se ut som följande:

at du i en prøvetid på 12 måneder fra den dato retten har godkendt denne ungdomskontrakt holder dig kriminalitetsfri,

¹²¹ Ekspertgruppen om ungdomskriminalitet, s. 25 f.

¹²² Vestergaard, s. 95.

¹²³ Greve, Vestergaard, s. 9.

¹²⁴ Vestergaard, s. 119.

- at du modtager et af Socialudvalget fremsat tilbud om ophold på en ungdomskole i skoleåret 1991/1992,
- at du i sommerferien 1991 modtager tilbud fra Socialudvalget om deltagelse i arrangement via ungdomsskole subsidiært deltagelse i skibssejls med skibert
- at du er instillet på at overholde det til enhver tid gældende reglement på den af Socialudvalget anviste ungdomsskole.¹²⁵

Syftet med ungdomskontrakt är att uppnå en mer effektiv, skyndsam och konstruktiv reaktion på ungdomens brottslighet. Vidare ska ungdomskontraktet möjliggöra ett mera konsekvent och bestämt ställningstagande från myndigheternas sida i det fall att villkoren i kontraktet bryts. Kontraktet kräver både den unges och vårdnadshavarnas samtycke. Av Åklagarmyndighetens och Justitieministeriets utvärdering av påföljden år 2000 framgår det att systemet med ungdomskontrakt huvudsakligen lett till positiva resultat.¹²⁶

När det gäller granskningen av ungdomskontraktet som påföljd ur ett vårdperspektiv kan tilläggas att villkor som berör diverse behandlingsinsatser också kan skrivas in i kontraktet. I särskilda fall kan exempelvis villkor avseende behandling mot alkohol- och narkotikamissbruk innefattas.¹²⁷ Samtalsterapi med en psykolog under en viss period är också ett exempel på ett villkor som kan skrivas in i kontraktet.¹²⁸ Villkor som har med större vårdinsatser att göra verkar emellertid endast i undantagsfall finnas med i kontrakten.

5.2 Ungdomssanktion

” § 74 a. Hvis en person, der på gerningstiden ikke var fyldt 18 år, har begået grovere personfarlig kriminalitet eller anden alvorlig kriminalitet, kan retten bestemme, at den pågældende skal undergive sig en struktureret, kontrolleret socialpædagogisk behandling af 2 års varighed, hvis det må anses for formålstjenligt for at forebygge yderligere lovovertrædelser.

Stk. 2. Retten kan give den dømte pålæg svarende til de vilkår, der kan fastsættes efter § 57. Længstetiden for ophold i døgninstitution eller godkendt opholdssted er 1 år og 6 måneder, heraf højst 12 måneder i en sikret afdeling på en døgninstitution for børn og unge. Begår en person, der er undergivet en foranstaltning efter stk. 1, ny kriminalitet, kan retten i stedet for at idømme straf forlænge foranstaltningen, herunder længstetiderne efter 2. pkt., med indtil 6 måneder.

Stk. 3. Den dømte kan kræve afgørelser om overførsel til en sikret afdeling i en døgninstitution for børn og unge og afgørelser om overførsel fra ambulans behandling til anbringelse på en døgninstitution for børn og unge eller godkendt opholdssted indbragt for retten til prøvelse. Det samme gælder, i det omfang de sociale myndigheder med hjemmel i dommen træffer afgørelse om, at den pågældende skal forblive i institution ud over det i

¹²⁵ Greve, s. 172.

¹²⁶ Ekspertgruppen om ungdomskriminalitet, s. 38 f.

¹²⁷ Rigsadvokatmeddelelse nr. 5/2003, s. 18.

¹²⁸ <http://www.boerneinfo.dk/dine+rettigheder/kriminalitet/kriminalitet+-over+15+%C3%A5r>, hämtat 2013-03-20.

dommen fastsatte tidsrum for opholdet. Afgørelsen træffes ved kendelse. Sagens indbringelse for retten har ikke opsættende virkning. Bestemmelsen i § 59, stk. 2, finder tilsvarende anvendelse.

Stk. 4. Justitsministeren kan efter forhandling med social- og integrationsministeren fastsætte regler om meddelelse af tilladelse til udgang m.v. til personer, der er undergivet en foranstaltning efter stk. 1 og 2. Justitsministeren kan i den forbindelse fastsætte, at afgørelser, der træffes i medfør af disse regler, ikke kan indbringes for højere administrativ myndighed.”¹²⁹

Om en lagöverträdare under arton år begår grövre brott mot person eller andra allvarliga brott kan ungdomen dömas till ungdomssanktion. Påföljden infördes år 2001 efter att regeringen gett en expertgrupp uppgiften att utreda möjligheten för införandet av en ny påföljd som utgjorde en konsekvent och konstant reaktion på allvarlig ungdomsbrottslighet. Ungdomssanktion utgör ett alternativ till ovillkorligt fängelse och kan kortfattat beskrivas som en dom till en längre socialpedagogisk behandling, vari ett element av kvarhållande ingår.¹³⁰

Förutsättningarna för att kunna ådöma ungdomssanktion är för det första att den unge måste vara under arton år vid gärningstillfället. Den unge får inte heller ha fyllt arton år eller vara nära sin artonårsdag vid lagföringen. Den unges samtycke krävs inte. En ytterligare förutsättning är enligt förarbetena att det ska gälla grov kriminalitet som annars hade medfört ett ovillkorligt fängelsestraff på upp till ett år, eller eventuellt till och med ett och ett halvt år. Ungdomssanktion kan emellertid även användas på en straffnivå så låg som 30 dagar.¹³¹

Den sista förutsättningen för ungdomssanktion handlar om ungdomens vårdbehov. Det krävs enligt förarbetena påtagliga sociala anpassningssvårigheter för att en ung lagöverträdare ska vara aktuell för påföljden. Vidare får den unge inte anses vara olämplig för behandling, exempelvis om han eller hon uppvisar ett mycket farligt eller självdestruktivt beteende som inte fungerar i den tänka institutionen. Ungdomens vårdbehov och innehållet i behandlingsplanen utreds och sammanställs av de sociala myndigheterna men fastställs av rätten. Rätten är inte formellt bunden de sociala myndigheternas bedömningar men följer oftast deras omdömen.¹³² Behandlingsplanen ska vara individuellt utformad och innehålla planerade insatser ur ett långsiktigt perspektiv. Enligt den expertgrupp som utformade påföljden ungdomssanktion bör behandlingsplanen innehålla bland annat en beskrivning av de kognitiva eller andra metoder som används, uppgifter om utbildning och skola samt den unges emotionella och sociala utveckling. En konsekvent uppföljning av varje delmål bör göras. Även om den planerade behandling inte uppnår den önskade effekten för ungdomen är tanken att en placering på en öppen

¹²⁹ Straffeloven § 74 a.

¹³⁰ Ekspertgruppen om ungdomskriminalitet, s. 114. Jfr. även straffelovens § 74 a.

¹³¹ Greve, s. 173.

¹³² Vestergaard, s. 123.

institution, oavsett vårdresultat, i vart fall är att föredra över en fängelseplacering, vilket vore alternativet.¹³³

Påföljden är utformad på så vis att den består av tre faser som tillsammans utgör en tvåårig socialpedagogisk behandling som genomförs under de sociala myndigheternas tillsyn. Den första fasen består av att den unge placeras på en säker institution i, vanligtvis, omkring två månader. Syftet med denna inledande placering är att de pedagogiska insatserna ska igångsättas. I den andra fasen placeras ungdomen under en längre vistelse på en dygnsinstitution eller annan lämplig verksamhet i öppen regi för att sedan inleda utslussningsfasen. I denna fas tre kan den unge exempelvis bo hemma hos föräldrarna, i egen bostad eller i ett tillfälligt ordnat boende, under tillsyn från de sociala myndigheterna.¹³⁴ Se bilaga B för ett exempel på hur ett ungdomssanktionsförlopp kan se ut i praktiken.

5.3 Ovillkorligt fängelse

Det finns en möjlighet även i dansk rätt att döma en ungdom till ett fängelsestraff. I Danmark talas det om ett *ubetinget fængelsstaf* eller *frihedsstraf* som här översätts till ovillkorligt fängelse. Påföljden används endast i undantagsfall och väldigt sällan för unga i åldersgruppen 15-17 år. Efter införandet av påföljden ungdomssanktion har antalet unga dömda till ovillkorligt fängelse minskat ytterligare. Vestergaard påpekar dock att introduktionen av ungdomssanktion inte påverkat användandet av ovillkorliga fängelsestraff så mycket som förväntats.¹³⁵ För unga under arton år får fängelsestraffet aldrig överstiga åtta år.¹³⁶ År 2012 var i genomsnitt 7,5 unga under arton år intagna på de danska fängelserna.¹³⁷

När en ungdom döms till ett ovillkorligt fängelsestraff är huvudregeln i dansk rätt att straffet inte bör avtjänas i ett slutet fängelse. Istället är målsättningen att straffet ska avtjänas i de sociala myndigheternas regi eller i en öppen institution på en avdelning med andra unga intagna som befinner sig i liknande situationer. Denna regel har lett till att antalet säkrade plaster på de sociala institutionerna ökat från 94 platser i 2004 till 121 platser i 2007. Av de nya platserna har 20 skapats för särskilt våldsamma ungdomar eller unga med psykiska problem.¹³⁸ Den unge lagöverträdarens intressen anses bäst kunna tillgodoses på en sådan avdelning där ungdomen kan skyddas mot negativ påverkan från andra. Normalt placeras ungdomen utifrån närhetsprincipen, för att möjliggöra kontakt med familjen och en enklare utslussningsprocess. Bakgrunden till de särskilda reglerna för ungdomar i fängelse är Danmarks ratificering av FN:s barnkonvention och

¹³³ Greve, s. 173 f.

¹³⁴ SOU 2012:34, s. 345 f.

¹³⁵ Vestergaard, s. 114.

¹³⁶ Greve, Vestergaard, s.14. Jfr. även strafflovens § 84, första stycket.

¹³⁷ <http://www.kriminalforsorgen.dk/Statistik-over-unge-indsatte-1367.aspx>, hämtat 2013-05-20.

¹³⁸ Kommissionen vedrørende ungdomskriminalitet, s. 23.

därmed förpliktelsen att enligt artikel 37 c så vitt det är möjligt hålla ungdomarna avskilda från vuxna intagna.¹³⁹

De unga som trots målsättningen placeras på ett slutet fängelse, avtjänar sitt straff på antingen Ringe, Herstedvester eller i ett så kallat arresthus. Den unge lagöverträdarens eventuella behov av vård ska tillgodoses på anstalterna. En individuell behandlingsplan ska skapas utifrån ungdomens personliga förutsättningar. Insatserna kan bestå av behandling mot alkohol- eller narkotikamissbruk eller undervisning och träning i sociala färdigheter och förberedelser i hur vardagliga göromål ute i samhället går till.¹⁴⁰

5.4 Kommentar

Det är intressant att studera det danska påföljdssystemet för unga lagöverträdare med de i Sverige ofta nämnda principerna om proportionalitet, konsekvens, förutsägbarhet, reaktion, tydlighet och pedagogik i åtanke. Det är nämligen tydligt att det är samma principer och idéer som ligger bakom Danmarks lagsstiftning och bakom de danska reformerna och insatserna mot ungdomskriminalitet. Medan de danska ungdomskontrakten verkar bygga på målsättningen att skapa ett pedagogiskt och konsekvent alternativ ser man hur proportionalitetsprincipen söks uppfyllas vid ungdomssanktionens uppbyggnad behandling/kvarhållande där ungdomens behov av vård vägs mot individualpreventiva ändamål och reaktioner från samhället.

I likhet med situationen i Sverige har inte heller det danska påföljdssystemet skonats från kritik. Det är främst den nyare påföljden ungdomssanktion som på senare tid utvärderats och omtalats flitigt. Områden som kritiserats av Justitieministeriets forskningsenhet är bland annat ekonomiska aspekter som brist på platser att placera ungdomarna som dömts till ungdomssanktion på och problematiken att det på grund av organisatoriska skäl inom kommunerna är dyrare att placera en ungdom på en öppen institution än på en säkrad avdelning. Ytterligare problem som tas upp är att de behandlingsplaner som sammanställs av de sociala myndigheterna varierar mycket i kvalitet där många är väldigt diffust skrivna och beskriver den unges situation mer abstrakt än att erbjuda konkreta förslag på specifika insatser. När det gäller behandlingsaspekten av ungdomssanktion kritiserar Justitieministeriets forskningsenhet vidare själva omfattningen av vårdinsatserna på institutionerna. Åtgärderna som vidtas är enligt utvärderingar relativt begränsade. Exempelvis genomförs i stort sett aldrig kognitiv beteendeterapi eller andra liknande behandlingsinsatser. Kompetensen som krävs för att säkerställa en acceptabel behandling finns inte alltid till förfogande.¹⁴¹

¹³⁹ Engbo, s 137.

¹⁴⁰ Greve, Vestergaard, s.15 f. och Greve, s. 176.

¹⁴¹ Forløbet af ungdomssanktionens første år – delredegørelse, s. 10 ff.

En annan problembild som målas upp i den danska doktrinen är risken för återfall efter en dom på ungdomssanktion. Vagn Greve påpekar att strukturen bakom ungdomssanktionen påminner mycket om den bakom de ungdomsfängelser som avskaffades i början på 70-talet. Ungdomsfängelserna stängdes ned bland annat på grund av att de var ineffektiva och återfallsrisken för de intagna var mycket hög. Risken är enligt Greve att samma sak kommer att hända med påföljden ungdomssanktion.¹⁴²

En aspekt av påföljden ungdomssanktion som verkar kunna vara något problematisk berör vårdperspektivet. Vårdkravet för att en ung lagöverträdare ska kunna ådömas ungdomssanktion är att han eller hon uppvisar påtagliga sociala anpassningssvårigheter och inte är olämplig för behandling. Reglerna kring sanktionen bygger enligt Greve och Vestergaard på att det element av kvarhållande som ungdomssanktionen innefattar ska möjliggöra en viss ro kring ungdomen som ska motivera den unge att medverka positivt i behandlingsprogrammet.¹⁴³ Motsätter den unge sig vårdinsatserna finns det ingen möjlighet att konvertera ungdomssanktionen till ett ovillkorligt fängelsestraff eftersom lagstiftaren vill undvika att ungdomen själv kan styra över sin påföljd genom att inte samarbeta.¹⁴⁴ Medan den unge lagöverträdaren självklart inte ska ges möjlighet att påverka vilken typ av påföljd han eller hon ska få, verkar reglerna kring ungdomssanktionen och vård kunna leda till problem. Det verkar troligt att effektiviteten och ändamålet med en placering på en behandlingsinstitution försämras avsevärt av att en ungdom motsätter sig all typ av behandling. Ett konverteringsalternativ hade kanske trots allt varit att föredra.

5.4.1 Kommissionens utredning

Den 27 december 2007 gav det danska Justitieministeriet en kommission uppdraget att utreda och utvärdera insatserna mot ungdomskriminalitet i syfte att klargöra vilka förbättringar som krävs för att göra insatsen så målinriktad och ändamålsenlig som möjligt. Kommissionens arbete resulterade år 2009 i Betænkning nr. 1508, *Indsatsen mod ungdomskriminalitet*. Kommissionens iakttagelser och förslag berör både den förebyggande insatsen som finns för att motverka ungdomskriminalitet och reaktionen på brottsligheten. Utredningen tar bland annat upp diverse problemområden inom påföljdssystemet och ger förslag på lösningar.

När det gäller frihetsberövande ungdomspåföljder på ett generellt plan påpekar kommissionen att det är viktigt att, med tanke på bland annat Barnkonventionen, frihetsberövande påföljder endast används som en sista utväg när det gäller ungdomar under arton år. Kommissionen pekar bland annat på de generellt dåliga erfarenheterna av att använda frihetsberövande

¹⁴² Greve, s. 174.

¹⁴³ Greve, Vestergaard, s. 25

¹⁴⁴ Ibid.

straff för unga, och påpekar de omfattande riskerna med att placera unga på institutioner tillsammans med andra kriminella ungdomar.¹⁴⁵ Vidare tar de upp det faktum att frihetsberövande påföljder redan nu används i mycket högre grad i Danmark än i övriga Norden. Enligt undersökningar används straff som ska avtjänas på fängelse eller annan sluten institution, inklusive ungdomssanktion, cirka tio gånger så ofta i Danmark jämfört med Sverige, Island och Finland och cirka fyra gånger så ofta i Danmark jämfört med Norge.¹⁴⁶¹⁴⁷

Med bakgrund av det ovannämnda föreslår Kommissionen att det i de fall det trots allt är nödvändigt att tillämpa frihetsberövande straff, i största möjliga mån ska sökas uppnå;

- att sanktionerna är anpassade till de särskilda behov och frågeställningar som är förknippade med barn och unga,
- att fokus under verkställigheten av sanktionerna i största mån ligger på att genomföra en bred social insats för de unga lagöverträdarna,
- att det i det sammanhanget läggs särskild vikt på att säkerställa möjligheten för en relevant skolgång, och
- att en tydlig utgångspunkt är att barn och unga inte bör avtjäna sina frihetsberövande straff inom kriminalvårdens institutioner.

Kommissionen åtog sig även att utvärdera huruvida påföljden ungdomssanktion bör behållas i sin nuvarande form, ändras eller helt avskaffas. Kommissionen byggde sitt resonemang bland annat på bakgrund av resultaten från en utvärdering av påföljden, genomförd av Justitieministeriets Forskningskontor i 2009.¹⁴⁸ Utvärderingen ger inget tydligt svar på vilken effekt ungdomssanktionen som påföljd har på återfallsrisken för ungdomarna, och Kommissionen påpekar även att påföljden varit föremål för ett flertal ändringar sedan utvärderingen. Med bakgrund av detta är det Kommissions mening att man inte med säkerhet kan bedöma sanktionens reella effekt förrän de senaste ändringarna är till fullo implementerade.¹⁴⁹ En ny utvärdering från 2012¹⁵⁰ visar att vissa lagändringar fortfarande inte är implementerade fullt ut.

Förutom beslutet att skjuta fram frågan om huruvida ungdomssanktion bör behållas i sin nuvarande form, ändras eller helt avskaffas till den nya utvärderingen, tog Kommissionen även fäste på några punkter som behövde förbättras gällande påföljden. Bland annat framhöll Kommissionen att det visats vara svårt att uppfylla målsättningen att hålla verkställigheten av

¹⁴⁵ Kommissionen vedrørende ungdomskriminalitet (bilag 3. Kommissionens utredningsrapport), s. 302.

¹⁴⁶ Kommissionen vedrørende ungdomskriminalitet, s. 169. Se även tabell 5 i uppsatsens Bilaga A.

¹⁴⁷ Det ska påpekas att det är mycket svårt att jämföra denna typ av statistik eftersom variationer i främst kriminalisering skiljer sig åt mellan länderna och påverkar statistiken. Jfr Kommissionen vedrørende ungdomskriminalitet, (bilag 3. Kommissionens utredningsrapport), s. 286.

¹⁴⁸ Clausen, Kyvsggard, *Ungdomssanktionen. En effektevaluering*.

¹⁴⁹ Kommissionen vedrørende ungdomskriminalitet, s. 210.

¹⁵⁰ Rapport – Evalueringen af ungdomssanktionen.

ungdomssanktionen till ett sammanhängande förlopp och att ungdomarna ofta placeras på för många olika platser inom institutionerna. Detta miljöskifte är inte positivt för den unge, och för att förbättra detta föreslog en majoritet i Kommissionen att kommunerna bör lägga särskild vikt vid att etablera en sammanhängande pedagogisk linje i förloppet av sanktionen i samband med deras utformning av handlingsplaner för den dömda. Antalet institutionsbyten bör i sambandet reduceras. Kommissionen tar även upp att ungdomssanktionsförloppet är mycket resurskrävande och att den tvååriga socialpedagogiska behandlingen i vissa fall kan upplevas som en onödigt sträng och långvarig sanktion.¹⁵¹

¹⁵¹ Kommissionen vedrørende ungdomskriminalitet, s. 213.

6 Diskussion och analys

Det övergripande syftet med denna uppsats var att ge en sammanfattande bild av hur vårdbehovet hos unga lagöverträdare påverkar påföljdsbestämningen och vad vården består av vid de olika straffrättsliga påföljderna. Att avgöra vilken ungdom som är i behov av särskilda vårdinsatser, utöver det behovet av stöd och hjälp som alla ungdomar, inte minst unga lagöverträdare generellt anses ha, är komplicerat. Syftet med ungdomsvård är att genomföra behandling av den unge som avser att motverka en ogynnsam utveckling. Syftet med sluten ungdomsvård är att frihetsberövandet ska utgöra ett lämpligt alternativ till fängelse som möjliggör att hålla unga lagöverträdare utanför kriminalvårdsanstalterna. I båda fallen faller det på socialtjänsten att bedöma hur stort behov av vård ungdomen har, och vad behandlingen i det enskilda fallet ska bestå av. Den unge lagöverträdarens vårdbehov påverkar påföljden i stor utsträckning. Till exempel kan exakt samma brottsliga gärning leda till påföljden ungdomstjänst i ett fall och en dom till ungdomsvård i ett annat, helt beroende av huruvida lagöverträdaren i fråga anses ha ett "särskilt behov av vård" eller inte. En ungdom med ett särskilt vårdbehov kan alltså dömas till ungdomsvård baserat på ungdomens behov medan unga lagöverträdare utan ett särskilt vårdbehov kan dömas till ungdomstjänst där straffvärdet på det begångna brottet spelar en större roll för antalet timmar ungdomstjänst som ska utföras. Med tanke på att det trots allt föreligger en påtaglig skillnad på en påföljd vars omfattning avgörs av den dömdes vårdbehov, och en påföljd som utdöms efter brottets straffvärde, kan man dra slutsatsen att vårdbehovet har en stor och viktig inverkan på påföljdsbestämningen. Av NJA 2001 s. 913 framgår det att HD till och med tillmäter den unges (avsaknad av) vårdbehov betydelse vid ådömande av sluten ungdomsvård. Detta ställer i sin tur höga krav på socialtjänstens utredningar och yttranden vilket är något jag kommer diskutera vidare nedan.

Avseende vad vården består av vid de olika straffrättsliga ungdomspåföljderna kan man sammanfattningsvis säga att vårdinsatserna i sig ser relativt lika ut oavsett om det rör sig om ungdomsvård, sluten ungdomsvård eller fängelse. Insatserna består främst av samtalskontakt med socialtjänsten, samt annan samtalskontakt utanför socialtjänsten eller med en särskild kontaktperson. Behandling av missbruk, deltagandet i kognitiva behandlingsprogram och träning inför återanpassning till samhället är också vanliga åtgärder. Skillnaden är omfattningen av insatserna och det faktum att medan ungdomens vårdbehov tillmätts stor betydelse vid val av ungdomsvård är det istället vid verkställigheten av sluten ungdomsvård och fängelse som ungdomens behov av behandling får betydelse. En annan skillnad i vården mellan ungdomsvård och sluten ungdomsvård är att vården inom sluten ungdomsvård sker i små, personaltäta enheter och utförs på särskilda ungdomshem medan vården inom ungdomsvård ofta sker under mer öppna förhållanden. Medan ungdomstjänst är inriktat på unga lagöverträdare som inte har ett vårdbehov, kan det oavlönade arbetet ändå

kompletteras med behandlingsmoment som innebär samtal med socialtjänsten där den unge lagöverträdaren ges chansen att kunna reflektera över sitt brott och sin livssituation.

Vårdperspektivet är en aspekt av påföljdsbestämningen för unga lagöverträdare som tar stor plats i lagstiftningen. I följande avsnitt avser jag jämföra det svenska och danska systemet, besvara uppsatsens frågeställningar samt diskutera möjligheterna till en bättre och tydligare framtida reglering.

6.1 Likheter och skillnader mellan det svenska och danska systemet

Likheter

Att påföljdssystemet för unga lagöverträdare präglas av en vård- och behandlingstanke är lika i både Sverige och Danmark. Inledningsvis i denna uppsats ställde jag mig frågan avseende vilka centrala principer som ligger bakom nuvarande lagstiftning. Förutom behandlingstanken och principen om barnets bästa har bakom den svenska regleringen principerna om proportionalitet, konsekvens och förutsägbarhet haft stor betydelse. Efter att ha gått igenom de danska påföljderna framstår det vara liknande principer som även styr reformerna i Danmark. Ungdomskontrakt infördes i Danmark som ett pedagogiskt och proportionerligt alternativ till andra påföljder vid lindrig brottslighet. Syftet med införandet var bland annat att öka konsekvensen bakom lagstiftningen. Ungdomssanktion som påföljd skapades på liknande sätt som ett led i att skapa en proportionerlig påföljd för unga med ett påtagligt vårdbehov och som gjort sig skyldiga till allvarliga brott. Att unga som döms till ett frihetsberövande straff i Danmark ska hållas utanför fängelserna så vitt det är möjligt bygger också på en bakomliggande tanke på barnets bästa. Att det liknar regleringen i Sverige är inte förvånande med tanke på de kulturella likheterna länderna emellan och att det är samma bestämmelse i Barnkonventionen som ligger bakom bägge ländernas hantering av unga lagöverträdare. Naturligtvis har de grundläggande preventionsteorierna ägnats lika mycket uppmärksamhet i Danmark som i Sverige, och de skiljer sig förstås inte mellan länderna.

En annan likhet mellan regleringen av unga lagöverträdare i Sverige och Danmark är de sociala myndigheternas roll i hanteringen. Ungdomarna ska hållas utanför kriminalvården och stanna inom de sociala myndigheternas regi. Den unges vårdbehov bedöms och utreds av de sociala myndigheterna i både Sverige och Danmark, och på liknande vis är det domstolen som i sista hand avgör frågan. Man kan föreställa sig att detta innebär att Danmark även upplever samma problematik som Sverige när det gäller samspelet mellan domstolen och de sociala myndigheterna.

Ska man försöka jämföra de specifika danska och svenska påföljderna med varandra finner man både många likheter och många skillnader mellan dem. Användandet av det danska ungdomskontraktet kan i min mening till viss del jämföras med användandet av ungdomstjänst som fristående påföljd. I båda fallen förutsätts att det inte rör sig om alltför allvarlig brottslighet och i båda fallen inriktas påföljden på ungdomar med ett begränsat vårdbehov. Påföljderna ska innebära meningsfull sysselsättning i bägge fallen och syfta till att genom denna meningsfulla sysselsättning få in ungdomen på en sund bana igen. Samtycke krävs både för ådömandet av ungdomskontrakt och ungdomstjänst. Skillnaden mellan dem är att medan ungdomskontrakt är ett avtal mellan den unge och domstolen där åklagaren i gengäld avstår från ytterligare rättsliga ingripanden, är ungdomstjänst en mer traditionell påföljd som används om förutsättningarna för ungdomsvård saknas.

Likheterna mellan förutsättningarna för att i Danmark och Sverige döma en ungdom under arton år till ett fängelsestraff är också stora. I båda länder är huvudregeln att unga under arton ska hållas utanför anstalterna. När det gäller vad man kan jämföra påföljden ungdomssanktion med tycker jag emellertid att det rör sig om en mer komplicerad komparation. På ett sätt liknar den danska ungdomssanktionen ungdomsvård, eftersom den unges vårdbehov är av central betydelse vid påföljdsbestämningen. För att kunna ådöma en ungdom ungdomsvård krävs ett särskilt behov av vård eller annan åtgärd och en förutsättning för en dansk domstol att kunna tillämpa ungdomssanktion är att den unge uppvisar påtagliga sociala anpassningssvårigheter. Dessa krav är i min mening någorlunda jämförbara.¹⁵² Samtidigt ser ungdomssanktionens frihetsberövande utformning mer ut som verkställigheten av slutna ungdomsvård, till skillnad från ungdomsvård. Dessutom används ungdomssanktion, precis som slutna ungdomsvård, som påföljd vid grov brottslighet som ett alternativ till fängelse. Efter att ha studerat ungdomssanktionen tycker jag påföljden synes vara ett slags mellanting mellan ungdomsvård och slutna ungdomsvård, eller snarare som slutna ungdomsvård med ett betydligt tydligare vårdperspektiv. Jag kommer behandla frågan ytterligare under avsnitt 6.3.2.

Skillnader

En uppenbar skillnad mellan påföljdssystemen är, åtminstone när det gäller påföljden ungdomssanktion, avsaknaden av möjligheten för den danska domstolen att konvertera en dom på ungdomssanktion till något annat vid misskötsamhet. I svensk rätt krävs det enligt 32 kap. 4 § BrB att den dömde i väsentlig grad har underlåtit att göra vad som ålegat honom eller henne för att ett undanröjande ska bli aktuellt. Uppfylls detta krav har domstolen sedan vidsträckta möjligheter att bestämma en ny påföljd för brottet eller brotten. Denna konverteringsmöjlighet saknas inom den danska regleringen. Visserligen kan domstolen förlänga varaktigheten av ungdomssanktionen vid ny brottslighet, men någon möjlighet att undanröja ungdomssanktionen

¹⁵² Se dock avsnitt 6.3.2.

och döma till en ny påföljd finns inte i fall där den unge motsätter sig påföljden och missköter sig. Jag tror detta utgör en betydelsefull skillnad mellan ländernas påföljdssystem, speciellt sett ur ett vårdperspektiv. Motsätter sig den unge den behandling som ungdomssanktionen är ägnad att medföra, kan avsaknaden av en konverteringsmöjlighet nämligen leda till stora problem för behandlingsmiljön på institutionerna, samtidigt som resurser i form av pengar, personal och själva platserna på institutionerna slöas bort. Att man i Sverige kan undanröja en dom på en påföljd som inte fungerar och bestämma ny påföljd för brottet tror jag resulterar i ett mer effektivt och flexibelt system där straffet och behandlingsinsatserna i teorin hela tiden kan anpassas efter den unges förutsättningar.

På en mer detaljerad nivå kan det vara intressant att jämföra det svenska ungdomskontraktet med det danska ungdomskontraktet. Det svenska ungdomskontraktet används som ett komplement till en dom på ungdomsvård och som ett alternativ till en vårdplan. Syftet med att upprätta ett ungdomskontrakt som alternativ till en vårdplan är först och främst av pedagogisk natur. Det danska ungdomskontraktet utgör en självständig påföljd vid mindre allvarlig brottslighet där den unge förbinder sig att delta i vissa särskilt angivna aktiviteter. I gengäld avstår Åklagarmyndigheten från att vidare väcka åtal. Medan själva utformningen av kontrakten ser relativt lika ut i Sverige och Danmark, är ungdomskontrakten som påföljd egentligen väldigt olika. Det svenska kontraktet förefaller vara mer eller mindre överensstämmande med den gamla vårdplanen men under en ny benämning, där konceptet ”ungdomskontrakt” helt enkelt används som ett mer pedagogiskt begrepp än en vårdplan. Ungdomens underskrift är inte ens ett krav för att avtalet ska vara gällande, vilket i min mening kan göra att man kan ifrågasätta om den unge egentligen tar kontraktet på särskilt stort allvar, eller om man med fog överhuvudtaget kan kalla det för ett kontrakt. I Danmark krävs både ungdomens, vårdnadshavarens, polisens och kommunens underskrift och undertecknandet av kontraktet ska ske under ett pedagogiskt möte där ungdomskontrakten ska förklaras och noggrant gås igenom. Jag får känslan av att det danska ungdomskontraktet utgör ett mer genomtänkt alternativ där den unge är mer delaktig i processen.

Ytterligare en skillnad med ländernas påföljdssystem är att medan ungdomstjänst numera är väldigt vanligt i Sverige, är samfundstjeneste fortfarande en relativt sällan använd påföljd i Danmark. Ur ett vårdperspektiv kan detta vara intressant att fundera mer över, eftersom ungdomstjänst är en påföljd utan några större inslag av vård och behandling. Med tanke på att jag tidigare jämförde den svenska ungdomstjänsten med de danska ungdomskontrakten skulle det vidare vara intressant att närmare undersöka huruvida de ungdomar som i Sverige döms till ungdomstjänst under samma förutsättningar istället ofta blir föremål för tillämpningen av ett ungdomskontrakt i Danmark.

6.2 Får vårdperspektivet genomslag i den nuvarande regleringen?

Av genomgången av ungdomspåföljderna i brottsbalkens 32 kapitel är det tydligt att det föreligger aspekter av vård, behandling eller andra stödinsatser i utformningen av alla påföljder och att vårdperspektivet är central i lagstiftningen kring unga. Behandling för unga som dömts till ungdomsvård är självklart ett styrande moment i påföljden, men som tidigare nämnts finns det inslag av vård och behandling i alla de andra ungdomspåföljderna också. När det gäller slutna ungdomsvård ska visserligen den unges vårdbehov inte ha något inflytande på påföljdsbestämningen, men däremot tillmäts den unges behov av vård och stöd stor betydelse vid *verkställigheten* av straffet. På liknade sätt finns det inslag av stöd och behandling även på fängelserna, där metoder innefattar vårdkedjor och insatser som bland annat social färdighetsträning, lösningsinriktade samtal samt kognitiva beteendearbetande metoder. Vårdperspektivet genomsyrar med andra ord hela påföljdssystemet för unga lagöverträdare och tillskrives stor betydelse i lagstiftningen.

En återkommande känsla jag fått när jag arbetat med materialet för denna uppsats är emellertid att regleringen kring de unga överträdarna på något vis förutsätter, kanske något naivt, en viss motivation och ett visst samarbete från ungdomarna. Det rör sig trots allt om ungdomar som begått kriminella gärningar och därmed demonstrerat en bristande förståelse och respekt för samhällets normer och regler. I förarbetena kan man utläsa lagstiftarens goda intentioner om hur pedagogiska och ändamålsenliga de diverse ingripande ska vara. Ungdomskontrakten är ett exempel på en åtgärd som är avsedd vara en pedagogisk påföljd vid ungdomsbrott som ska tydliggöra om åtgärderna vidtas med stöd av SoL eller LVU. Ungdomen ska känna sig delaktig i sanktionen men behöver inte underteckna kontraktet. Jag kan inte låta bli att ifrågasätta hur starkt genomslag sådana tankar och idéer får i praktiken. Som framgått av uppsatsens tredje kapitel rör det sig oftast om socialt utsatta ungdomar som i många fall lever under svåra sociala omständigheter. Medan många ungdomar någon gång under sin tonårstid begår ett enstaka brott, finns det även en stor grupp unga som står för en stor del av brottsligheten. Pedagogiska ungdomskontrakt och samtal med de sociala myndigheterna kanske fungerar väl för de unga som efter ett snedsteg begått en enstaka brottslig gärning, men för den andra gruppen unga som ofta har en lång bakgrund hos socialtjänsten, tror jag inte att de goda tankarna alltid får genomslag.

Detta tror jag kan vara ett genomgående problem för hela regelverket beträffande unga lagöverträdare. Behandlingsexemplen i samband med både ungdomsvård, ungdomstjänst, slutna ungdomsvård och till och med fängelse förefaller i min mening uppvisa stundtals orealistiska förväntningar av hur ungdomarna är tänkta att samarbeta och engagera sig. Jag har svårt att se hur samtalskontakt med socialtjänsten om kamratrelationer och framtida mål har en reell effekt på ungdomar som enligt vad jag kommit fram till ofta växt

upp i ett missbrukarhem under svåra omständigheter, ofta uppvisar en brist på empati, ett aggressivt och asocialt beteende samt eventuellt lider av koncentrationssvårighet och/eller hyperaktivitet.

Jag vill inte sträcka mig så långt som till att ifrågasätta hela behandlingstanken, men jag tror att man ska vara försiktig med att låta reformer och nya åtgärder ”låta bra på papper”, om det, som jag misstänker, i praktiken inte alltid fungerar så bra. Det är naturligtvis stor skillnad från fall till fall och från ungdom till ungdom, och ger behandlingsinsatserna resultat i ens ett mindretal av alla fall, är det i min mening värt alla insatser som görs. Det är emellertid gruppen av ungdomar som återfaller i brottslighet gång på gång, som är kända av de sociala myndigheterna sedan tidigare och som växt upp under sådana svåra omständigheter som tidigare nämnts, där vårdperspektivet som det ser ut nu helt enkelt inte verkar få genomslag. Uppenbarligen fungerar inte vårdplanerna som upprättas för den här gruppen av återfallskriminella, och även om kriminologer som Sarnecki säger att man inte riktigt kan utvärdera effekterna av behandlingsåtgärderna genom att titta på återfallssekvensen, är det i alla fall tydligt att de inte leder till några fantastiska resultat. Det kan vara så att det helt enkelt inte finns *ett* system som passar alla unga lagöverträdare. Det skulle kunna visa sig vara mer effektivt med exempelvis två olika system; ett för ungdomar som begått någon enstaka brottslig gärning men som annars utgör laglydiga medborgare, och ett för de högaktiva kriminella som ständigt återfaller i brott. Att vidta särskilda åtgärder för en viss speciell grupp och låta olika principer väga olika tungt beroende på vilken grupp lagöverträdare ungdomen tillhör, hade möjligtvis varit mer verkningsfullt än dagens ordning, men knappast problemfritt. Att identifiera och peka ut den grupp av ungdomar som kanske redan sedan födseln lever i riskzonen för att utveckla en kriminell livsstil är förstås inte helt okomplicerat eller okontroversiellt. Även om det till viss del redan genomförs projekt i Sverige där syftet är att hindra ungdomar att fastna i brottslighet genom att bland annat identifiera unga som befinner sig i riskzonen¹⁵³, är det förenat med svårigheter att utpeka vissa särskilda grupper i samhället som kan vara särskilt brottsbenägna.

Rent praktiskt hade det emellertid kanske inte varit speciellt svårt att tidigt identifiera framtida eventuella brottslingar. Forskningsresultaten som redovisades i uppsatsens tredje kapitel utgör underlag för att relativt enkelt kunna igenkänna den ”typiska brottslingen”. Hade samhället godtagit det skulle barn som föds i en sådan miljö som beskrevs tidigare i uppsatsen och som uppvisar sådant riskbeteende som impulsivitet, aggressivitet och hyperaktivitet direkt kunna bli föremål för förebyggande insatser från samhällets sida. Som föreslagits av Brå i en rapport från 2001 skulle tidiga åtgärder och förebyggande insatser för en kriminell utveckling kunna genomföras bland annat genom att organ som Mödravårdscentralen och Barnavårdscentralen blir behjälpliga i att tidigt upptäcka ett avvikande

¹⁵³ Projektet jag syftar på är Rikspolisstyrelsens pilotverksamhet med sociala insatsgrupper som jag tidigare behandlat i uppsatsen *Brott som utförs av barn och unga – en oroväckande ökning?*

beteende hos barnen. Byggs det vidare på tanken skulle det kunna innebära att utbildning för föräldrarna och vårdinsatser för barnen direkt sätts i verket efter att en statlig myndighet upptäckt ett riskfall. Dras idén till sin spets kan tvångsomhändertagande av barn som lever i en miljö fylld av riskfaktorer för brott aktualiseras. Helt plötsligt rör det sig inte längre om lagstiftning och reglering i en rättsstat och tankarna förs vidare till Lombroso och hans ”förbrytarmänniska” samt idén om selektiv inkapacitering och den strängare särbehandlingen av den särskilt brottsaktiva gruppen av människor. Självklart skulle en sådan reglering varken vara realistisk eller önskvärd, men jag tycker tanken visar hur problematiskt det är att komma åt och ”behandla” vissa ungdomar som ofta sedan tidig ålder hamnat på en kriminell bana som inte bryts av varken ungdomskontrakt eller samtalsterapi hos socialtjänsten. Det är enkelt att identifiera en framtida lagöverträdare, men desto svårare att på ett acceptabelt sätt vidta åtgärder.

6.3 Problem med den nuvarande svenska ordningen

Otydlig lagstiftning

Den nuvarande lagstiftningen kring ungdomspåföljderna är något otydlig. I uppsatsens sammanhang är det främst regleringen kring påföljden ungdomsvård och kritiken omkring den som är av intresse. Ett problem är att det saknas närmare anvisningar i förarbetena angående hur och när ungdomsvård ska anses vara en tillräckligt ingripande åtgärd, och att denna brist på riktlinjer försvårar genomförandet av en tillfredsställande proportionalitetsbedömning vid påföljdsbestämning.

Ett annat stort problem med lagstiftningen kring ungdomsvård är att det saknas riktlinjer för att avgöra vad som menas med ett ”egentligt” eller ”särskilt” vårdbehov. Som tidigare nämnts i uppsatsen kan det vara svårt att veta vad lagstiftaren egentligen tänkt ska utgöra ett ”egentligt” vårdbehov. Problematiken drabbar både socialtjänsten och domstolen och oklarheter kring tillämpningen av påföljderna efter 2007 års reform har framkommit i vissa utvärderingar. Hur ungdomspåföljderna används i olika tingsrätter varierar till stor del, med fall där hälften av alla unga lagöverträdare döms till ungdomsvård i vissa tingsrätter medan färre än var tionde döms till ungdomsvård i andra. Den stora variationen i hur påföljderna döms ut kan troligtvis förklaras av bristen på samsyn inom socialtjänsten och domstolarna angående vad som ska anses vara ett ”särskilt” vårdbehov, eftersom domstolarna till stor utsträckning beaktar socialtjänstens bedömningar av den unges behov av vård och behandling.¹⁵⁴ I detta hänseende ligger ett stort ansvar ligger på socialtjänsten.

¹⁵⁴ Brå rapport 2012:13, s. 296.

Det kan i sammanhanget tilläggas att även om man med fog skulle kunna dra slutsatsen att eftersom användandet av ungdomsvård har minskat markant efter införandet av kravet på ett särskilt vårdbehov borde rimligtvis de som idag döms till ungdomsvård ha ett större behov av vård än de som dömdes tidigare, så är detta inte fallet. Enligt utvärderingen från Brå är vårdbehovet inte tydligt större idag bland dömda till ungdomsvård och det rör sig om liknande brottslighet och liknande antal tidigare lagförda och antal brott i domen.¹⁵⁵ Jag tycker att detta också tyder på en otydlighet och oändamålsenligt i lagstiftningen, eftersom vårdbehovets innebörd numera rimligtvis bör skilja sig från hur vårdbehovet såg ut innan kravet på ett särskilt behov infördes.

Socialtjänstens yttranden

Den ovannämnda problematiken kring bedömningen om vad som utgör ett ”särskilt” vårdbehov hänger samman med socialtjänstens yttranden. Det har visats att socialnämndernas yttranden varierar både i kvalitet och kvantitet, och inte alltid utgör ett tillräckligt gott underlag för domstolen att grunda sitt beslut på. Detta har lett till en spretig och oförutsägbar rättstillämpning eftersom det uppstår betydelsefulla lokala skillnader i hur domstolarna dömer. Andelen som döms till ungdomsvård varierar enligt en utvärdering från Brå mellan så mycket som drygt hälften till under tio procent. I samma utvärdering framgår det att socialtjänstens olika tolkningar av vad som utgör ett särskilt vårdbehov varierar. Omkring hälften av de som svarat på en enkät om frågan uppgav att de definierar begreppet som ett omfattande behov som exempelvis yttrar sig genom missbruk, psykisk ohälsa, neuropsykiatriska diagnoser eller problem i hemmiljö medan en tredjedel istället svarar i termer av risk att begå nya brott eller en risk att utvecklas ogynnsamt.¹⁵⁶ Varierar tolkningarna av begreppet så pass mycket är det inte konstigt att även socialtjänstens yttrande ser mycket olika ut. Med tanke på att jurister överhuvudtaget inte är utbildade eller tränade i att kunna göra sådana bedömningar avseende ett barns behov av vård, krävs mycket tydligare riktlinjer för att göra socialnämndernas yttranden mer enhetliga och likställda landet över för att möjliggöra ett riktigt avgörande i rätten.

Förening av principer

Principerna proportionalitet mellan brott och straff, konsekvens, förutsägbarhet och barnets bästa samt kravet på en pedagogisk och behovsriktad lagstiftning som syftar till att så långt som möjligt hålla unga utanför kriminalvården går för närvarande inte att förena eller uppfylla på ett fullständigt tillfredsställande sätt.

När det gäller kravet på proportionalitet och att det ska finnas en balans mellan brott och samhällets reaktioner går det inte att iaktta principen fullt ut när det är fråga om unga lagöverträdare. Anledningen till problematiken

¹⁵⁵ Brå rapport 2011:10, s. 7 f.

¹⁵⁶ Brå rapport 2011:10, s. 8.

är att vårdperspektivet och den unges vårdbehov måste tillmätas betydelse och ges utrymme samtidigt som resonemang kring brottets allvarlighet och straffvärde måste föras. Den socialrättsliga aspekten att unga lagöverträdare ska bli föremål för insatser inom socialtjänsten och inte kriminalvården omöjliggör uppfyllandet av delar av den straffrättsliga aspekten. Även om lagstiftaren försökt uppnå en mer proportionerlig reglering efter 2007 års reform genom införandet av ungdomstjänst som ny självständig påföljd, förening av påföljder enligt 32 kap. 3 § BrB samt möjligheten för rätten att välja en annan påföljd än ungdomsvård om den anser att de föreslagna åtgärderna är tillräckligt ingripande, är det i min mening fortfarande komplicerat att uppnå en tillräcklig balans mellan brott och straff. Problemet är särskilt framträdande när det som ovan nämnts saknas närmare anvisningar i förarbetena angående hur och när ungdomsvård ska anses vara en tillräckligt ingripande åtgärd.

Att ha en fullständig förutsägbar lagstiftning är på liknande vis svåruppnått när det gäller ungdomar. Ska lagstiftningen vara anpassad efter den enskilde unges behov följer automatiskt ett visst behov av flexibilitet, och denna flexibilitet reducerar naturligtvis graden av förutsägbarhet. När socialtjänsten utreder vilka åtgärder som kan aktualiseras för en ungdom ska hela den unges livssituation tas i åtanke. Dessutom ska risken för ungdomens fortsatta brottslighet lyftas fram. Det är självklart svårt för den unge att förutse hur socialtjänsten kommer bedöma det enskilda fallet, och därmed är det svårt att tillämpa principen om förutsägbarhet vid till exempel ungdomsvård.

Problematiken kring förutsägbarhet hänger också samman med kravet på en konsekvent ungdomslagstiftning. Det ska tydligt framgå för den unge vad reaktionerna på brottet innebär och vilken vård eller annan åtgärd han eller hon ska undergå. Hur en ungdoms vårdbehov uppfattas och utreds kan variera beroende på vem som fattar beslutet, och resulterar utredningarna dessutom i yttranden som varierar i kvalitet och kvantitet, blir det inte tydligt för den unge vad som förväntas av honom eller henne. Sambandet mellan brott och straff blir också mindre tydligt. Jag tror vidare att det kan vara svårt för en ungdom att veta vad som förväntas vid en dom på sluten ungdomsvård när behovet av vård först får betydelse vid verkställigheten och bedömningen genomförs när den unge anländer till en sluten avdelning.

Sammanfattningsvis kan man konstatera att det är svårt att skapa eller förbättra ett system för unga lagöverträdare som bygger på så många olika grundtankar och principer. Ett huvudsyfte bakom både 1999 års reform och 2007 års reform var att förbättra påföljdssystemet för unga med strävan att ta i beaktande principerna om proportionalitet, förutsägbarhet, konsekvens och barnets bästa, men det har inte lyckats till fullo.

6.3.1 Garanterar det svenska systemet en rättssäker likabehandling?

Ett stort problem med den svenska regleringen av unga lagöverträdare ur ett vårdperspektiv är, enligt mig, det faktum att bedömningarna av ungdomarnas vårdbehov skiljer sig åt från kommun till kommun. Det beror troligtvis på att det faller inom socialtjänstens ansvar att utreda en ungdoms vårdbehov och att deras yttranden ofta varierar och är bristfälliga i kombination med att det sedan är domstolen som slutligen ska avgöra frågan. Det nuvarande systemet hotar en rättssäker likabehandling av unga lagöverträdare med liknande behov av vård.

För att stärka rättssäkerheten krävs först och främst ett grundläggande krav på socialtjänstens kompetens samt ett enhetligt arbetssätt och regelverk. Om socialtjänstens arbete skulle utvecklas till ett mer enat system skulle det möjliggöra en ökad likabehandling av fall. Vidare krävs det i min mening att domarkåren uppdateras eller utbildas i frågor rörande ungdomar och deras behov av stöd och hjälp. Jurister är inte utbildade i att kunna göra sådana bedömningar, och ska systemet vara rättssäkert krävs det att domarkåren är väl insatt i området. Är domstolen inte tränad inom området kan man till och med ifrågasätta vilken roll domstolen i praktiken spelar om domstolen ska grunda sitt beslut på socialtjänstens underlag för att sedan återlämna den unge i deras regi. Domstolen fattar beslutet men kompetensen att göra det på ett helt korrekt sätt kan behöva förbättras, vilket i sin tur leder till att domstolens roll i hanteringen av unga lagöverträdare egentligen är mycket liten.

Ett krav på en ökad kompetens inom socialtjänsten och domstolen är förstås inte en okomplicerad fråga. Nedan följer först ett avsnitt rörande huruvida Sverige kan ta lärdom av det danska systemet, och sedan ett avslutande avsnitt rörande vilka mer specifika framtida lösningar eventuellt skulle kunna leda till en förbättrad och mer rättssäker reglering.

6.3.2 Kan Sverige ta lärdom av det danska systemet?

En av bristerna i det svenska påföljdssystemet för unga lagöverträdare är svårigheten att förena de viktiga principerna som ligger bakom lagstiftningen. I detta avseende tror jag att Sverige kan ta lärdom av den danska påföljden ungdomssanktion eftersom sanktionen lättare lyckas förena de centrala principerna. Detta gäller förstås under förutsättningen att de problem som det i Danmark upplevs avseende ungdomssanktionen, som ett osammanhängande behandlingsförlopp och bristande samordning inom kommunerna, löses på ett bra sätt. Det som kan vara intressant för Sverige att titta på är både förutsättningarna för en tillämpning av ungdomssanktion och på verkställigheten av påföljden.

Förutsättningarna för att kunna ådöma ungdomssanktion är förutom ett krav på ålder och på brottslighetens art, att det ska krävas påtagliga sociala anpassningssvårigheter för att en ung lagöverträdare ska vara aktuell för påföljden. Den unge får inte anses vara olämplig för behandling, men något krav på ett "särskilt" vårdbehov likt det som föreligger i samband med ungdomsvård föreligger inte. En bedömning måste förstas fortfarande göras avseende vad som utgör påtagliga sociala anpassningssvårigheter, men det skulle vara intressant att se vilka ungdomar som faktiskt anses kunna vara föremål för ungdomssanktion, jämfört med ungdomsvård. Frågan är om inte den danska bedömningen av en ungdoms behov av vård är något mer förutsägbar och konsekvent än den svenska, eftersom det troligtvis är tydligare att avgöra vad som utgör påtagliga sociala anpassningssvårigheter och vem som är direkt lämplig för behandling, jämfört med vad som utgör ett "särskilt" vårdbehov utan riktlinjer.

Avseende verkställigheten av ungdomssanktion så framstår behandlingsförloppet vara både flexibelt och väl anpassat efter den unges individuella behov. Jämför man behandlingsförloppet med behandlingen vid slutna ungdomsvård verkar ungdomssanktionsförloppet vara mer ändamålsenlig avseende bland annat utslussningsprocessen, eftersom faserna i ungdomssanktionen är utformade för att underlätta ungdomens återanpassning. Jag tror att vårdperspektivet får ett starkare genomslag avseende ungdomssanktion jämfört med slutna ungdomsvård. Proportionaliteten bakom ungdomssanktion kan emellertid i vissa fall ifrågasättas. Sanktionen kan som tidigare nämnts stundtals framstå som en onödigt sträng reaktion, och det krävs nog i vissa fall att mycket positiva effekter kan visas för att påföljden ska kunna anses uppfylla kravet på proportionalitet.

De danska ungdomskontrakten är också en aspekt av påföljdssystemet för unga lagöverträdare som Sverige skulle kunna ta lärdom av. Med tanke på hur de är utformade, hur de ska undertecknas av alla involverade parter och den viktiga skillnaden att de utgör en självständig påföljd och inte endast ett alternativ till en vårdplan, utgör de danska ungdomskontrakten en pedagogisk och ändamålsenlig påföljd. Kontrakten används som sanktion vid lindrig brotthet och är en kännbar men proportionerlig reaktion på brottet.

De danska påföljderna för ungdomar som begår brott är på samma sätt som i Sverige resultatet av en strävan att så ofta som möjligt hålla ungdomar utanför de stängda anstalterna och istället skapa ändamålsenliga och lämpliga sanktioner som ska återanpassa de unga lagöverträdarna till samhället. Vårdperspektivet vid påföljdsbestämning och verkställighet är tydlig i både Sverige och Danmark även om det tar sig i uttryck på olika sätt. Det är alltid en fördel att studera våra grannländers hantering av unga lagöverträdare eftersom hanteringen är en komplex del av lagstiftningen som ständigt är under förändring och därför även utgör ett område där det finns utrymme att utnyttja den lärdom man ådragit sig.

6.3.3 Uppfattar de unge lagöverträdarna det svenska systemet som rättvist?

Som en avslutande del av detta avsnitt vill jag ta upp en aspekt av uppsatsens ämnesområde som jag under arbetets lopp har funderat på och som skulle vara intressant att vidare undersöka. Jag har genom hela uppsatsen behandlat de centrala principer och teorier bakom lagstiftningen kring ungdomspåföljder, men en infallsvinkel som till stor del saknats i förarbetena och doktrinen är hur de unga lagöverträdarna *uppfattar rättvisa*, och huruvida ungdomarna *anser påföljderna vara rättvisa*.

Rättvisa är ett komplext begrepp som innefattar ett stort antal olika uppfattningar av konceptets innebörd, och det är naturligtvis omöjligt att djupare behandla begreppet inom ramen för denna uppsats. På ett mer generellt plan finns det emellertid utrymme att fundera över unga lagöverträdarens uppfattning av begreppet. Jag tror att en förutsättning för att påföljderna ska ha de avsedda verkningar och leda till de resultat som lagstiftaren vill uppnå, är att de som döms uppfattar påföljderna som rimliga och framförallt just rättvisa.

När det gäller kriminella ungdomars bild av samhället och sambandet mellan brott och straff tror jag att oavsett om ungdomarna accepterar, respekterar eller lever efter samhällets normer och regler, är rättvisa en princip som de förstår och värderar. Undersöker man exempelvis gängkulturer eller andra från samhället avvikande kulturer är rättvisa som princip något som genomsyrar dem alla. Att en brottslig gärning följs av en viss reaktion är enligt min uppfattning något som de allra flesta lagöverträdarna inser. Därför bör en utgångspunkt vid införandet av nya ungdomspåföljder och reformer inom området vara att lagöverträdarna i regel uppfattar påföljderna som rättvisa reaktioner på brotten. Detta är särskilt viktigt sett ur ett vårdperspektiv eftersom jag tror att vårdinslagen kan komplicera tydligheten av sambandet mellan brott och straff och därmed leda till att en påföljd uppfattas som mindre rättvis. Jag tror att ju enklare och tydligare ett system är utformat, desto mer rättvist uppfattas det av unga. Inom rimliga gränser tror jag att hänsyn måste tas till detta, och till hur de unga kriminella uppfattar påföljderna utifrån deras perspektiv; perspektiv som troligtvis ofta inte överensstämmer med det som råder i det övriga samhället.

Det vore i min mening önskvärt om denna aspekt av regleringen kring unga lagöverträdare fick större utrymme i samband med framtida reformer inom området och att fler studier och undersökningar genomförs avseende hur rättvis en viss påföljd uppfattas av lagöverträdarna. Nedan följer en fortsatt diskussion angående ytterligare förändringar som kan göras för att förbättra dagens reglering.

6.4 Framtida lösningar

Vilka förändringar kan göras att den svenska regleringen blir bättre, tydligare och mer ändamålsenlig?

Tydligare lagstiftning

En tydligare lagstiftning inom området ungdomspåföljder krävs för att uppfylla principerna proportionalitet, konsekvens och förutsägbarhet samt målsättningen att lagstiftningen som gäller ungdomar ska vara pedagogisk, anpassad till den unges behov, och motverka fortsatt kriminalitet.

Riktlinjer måste först och främst skapas för att ge domstolarna underlag att bedöma vad som avses utgöra ett ”särskilt” vårdbehov. Begreppet måste definieras och definitionen måste vara densamma inom både socialtjänsten och domstolen. Det bör fastställas exakt vilka kriterier som tillsammans eller var för sig kan utgöra ett ”särskilt behov av vård eller andra åtgärder” i lagens mening. Även om en uttömmande lista med kriterier eventuellt skulle kunna leda till ett något mindre flexibelt tillämpningsområde skulle det göra mycket för förutsägbarheten av lagstiftningen, vilket i min mening i detta fall väger tyngre. En viktig utgångspunkt bakom lagstiftningen är att den unge lagöverträdaren i största möjliga mån kan förutse vilken påföljd och vilken vård som blir relevant och det är helt enkelt inte möjligt med dagens reglering. En definition på begreppet och en uttömmande lista med kriterier skulle kunna vara en lösning.

Frågan angående hur och när ungdomsvård ska anses vara en tillräckligt ingripande åtgärd behöver också tydliggöras. Som tidigare nämnt i uppsatsen saknas anvisningarna i förarbetena om hur den frågan ska bedömas, och ska regleringen vara konsekvent, förutsägbar och uppnå kravet på en proportionerlig påföljd bör tydliga riktlinjer även införas på den fronten. Lagstiftarna bör ta itu med problemet och klargöra sina intentioner genom att närmare förklara vad som krävs för att ungdomsvård kan och inte kan anses vara en tillräckligt ingripande åtgärd.

Tydligare riktlinjer för socialtjänsten

En definition av begreppet ”särskilt vårdbehov” skulle också vara ett stort steg i förbättrandet av socialtjänstens yttranden. Utöver en definition borde i min mening även nya, tydliga riktlinjer införas avseende exakt vad som måste finnas med i yttrandena i en mer eller mindre checklisteliknande form. Med tanke på att socialtjänstens yttranden ofta är det enda underlaget domstolarna har för sin påföljdsbedömning är det väldigt viktigt att de är enhetliga och håller samma kvalitet landet över.

Förening av principer

När det gäller problematiken kring att förena en mängd olika grundtankar samt möjligheten att överhuvudtaget uppfylla de olika i lagstiftningen

bakomliggande principer är det svårt att tänka ut en fullständig lösning. Skapas det tydligare riktlinjer för både socialtjänsten och domstolen bidrar det förstås till en ökad förutsägbarhet. Jag tror också att ett ökat användande av ungdomskontrakt och eventuellt andra liknande överenskommelser kan bidra till en mer pedagogisk och tydlig reglering samtidigt som kravet på konsekvens upprätthålls genom att det tydligare framgår vilken vård eller annan åtgärd den unge åläggs att genomföra samt när det ska ske. Att vidareutveckla idén av ett kontrakt där den unge förpliktar sig att undergå vissa särskilda villkor i stil med det danska ungdomskontraktet som fristående påföljd är också något man skulle kunna fundera på att införa i Sverige.

När det gäller kombinera och förena alla centrala principer och målsättningar i lagstiftningen på ett tillfredställande sätt misstänker jag att det helt enkelt saknas en perfekt lösning. Ju mer jag sätter mig in i regleringen rörande unga lagöverträdare desto mer komplext inser jag att området är. Oavsett hur väl lagstiftaren tänkt vid varje reform, tycker jag problematiken hela tiden återkommer till behandling- och återanpassningstanken mot straffvärdeprincipen och kravet på en balans mellan brott och straff. Jag tror att regleringen kring unga som begår brott är särskilt komplicerad eftersom ungdomar som grupp skiljer sig så pass mycket från övriga i samhället. Ungdomars mogenhet varierar naturligtvis, men det som ständigt är viktigt att hålla i åtanke och som gör ungdomar som grupp väldigt komplicerade att hantera är det faktum att de inte är vuxna och fullt mentalt utvecklade till att kunna fatta rationella beslut i ett komplext samhälle. Jag tror det råder en bakomliggande allmän tro och förhoppning att unga som begår brott kan "räddas" och att deras kriminalitet endast utgör ett snedsteg i ett liv som annars god medborgare. Detta är förstås en mycket positiv och optimistisk syn på unga lagöverträdare, och i min mening också ett av skälen till varför det är så svårt att skapa ett påföljdssystem som på ett tillfredställande sätt uppfyller alla centrala principer. Det som till viss del skulle kunna klargöra läget vore om lagstiftaren åtminstone satte ned foten och tog ett ställningstagande angående vilken princip eller vilken grundtanke faktiskt ska väga tyngst i regleringen kring unga brottslingar. Jag kan emellertid tänka mig att det är en något skrämmande tanke för lagstiftaren eftersom opinioner i samhället skiftar under tid, och att ta tydlig ställning i frågan kan vara politiskt känsligt och riskabelt.

Bilaga A

Tabell 1. Självrapporterad delaktighet i brott och problembeteenden bland pojkar och flickor i årskurs nio år 2005, 2008 och 2011. Procent. Källa: SUB.

	Pojkar			Flickor		
	2005	2008	2011	2005	2008	2011
Tjuvåkning	42,5	41,4	44,0	41,5	43,9	45,3
Kört bild/mc utan körkortstillstånd	40,3	37,2	32,7*	23,1	22,9	22,1
Vandaliserat	30,2	29,4	21,7*	13,0	14,8	9,5*
Stöld/snatteri i affär	23,1	26,1	20,0*	19,9	22,0	15,5*
Klotter	19,8	21,2	17,9*	16,3	19,9	16,7*
Cykelstöld	18,2	16,2	11,3*	8,4	8,1	5,6*
Köpt stulet	14,7	13,0	9,0*	6,1	6,1	3,4*
Inbrott	11,1	11,4	7,6*	5,0	6,0	4,6*
Rökt hasch/marijuana	5,8	6,7	6,9	4,7	6,0	5,8
Slagit någon allvarligt	8,8	8,9	5,9*	2,5	3,4	2,3
Hotat för att få värdesak	3,0	2,9	2,2	1,1	0,8	0,5
Väskryckning	1,7	1,6	1,1	0,8	0,5	0,2

* Signifikant skillnad ($p < 0,01$) mellan undersökningarna år 2008 och 2011.

Tabel 5. Sanktioner for straffelovs- og særlovsovertrædelser (med undtagelse af færdselslovsovertrædelser) for 15-17-årige i de forskellige nordiske lande, 2006.

	Danmark		Norge		Sverige		Finland		Island	
Ubetinget dom *	511	6 %	138	3 %	85	1 %	48	1 %	3	3 %
Betinget dom **	1654	21 %	641	15 %	2418	21 %	533	7 %	45	51 %
Samfundstjeneste ***	235	3 %	418	9 %	600	5 %	34	0 %	*****	
Bøde	4948	62 %	2808	64 %	4336	38 %	5564	78 %	18	20 %
Tiltalefrafald ****	616	8 %	403	9 %	4039	35 %	937	13 %	22	25 %
I alt	7964	100 %	4408	100 %	11478	100 %	7116	100 %	88	100 %
<i>Antal 15-17-årige</i>	194.687		185.917		384.333		197.663		14.097	
<i>Antal sanktioner pr. 1000 unge</i>	40,9		23,7		29,9		36,0		6,2	
<i>Antal ubetingede domme pr. 1000 unge</i>	2,6		0,7		0,2		0,2		0,2	

* Inkluderer ungdomssanktioner, skyddstillsyn med fängelse og sluten ungdomsvård (Sverige).

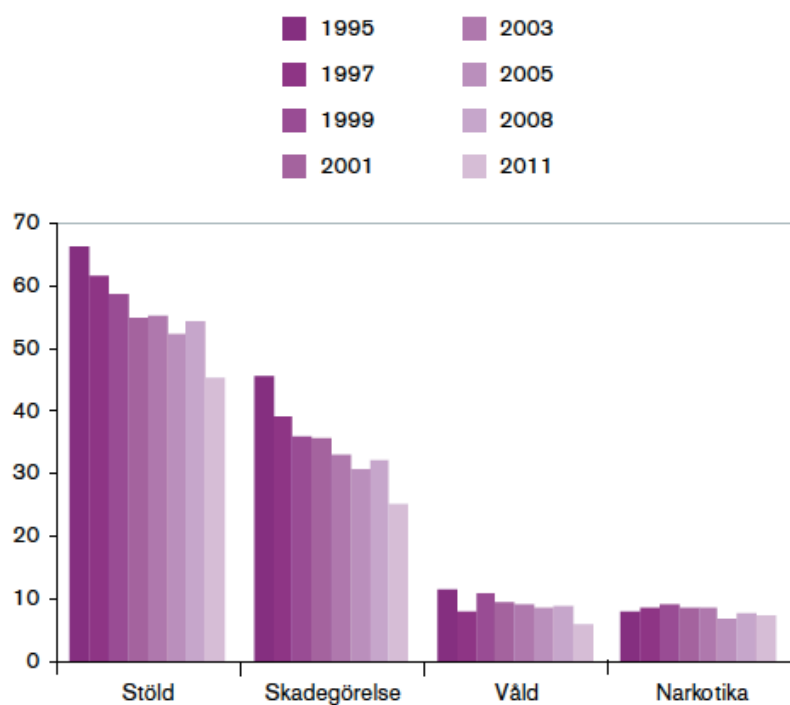
** Inkluderer skyddstillsyn i øvrigt samt vård inom socialtjänsten (Sverige).

*** Inkluderer ungdomstjäneste (Sverige), samfunnsstraff (Norge) og ungdomsstraff (Finland).

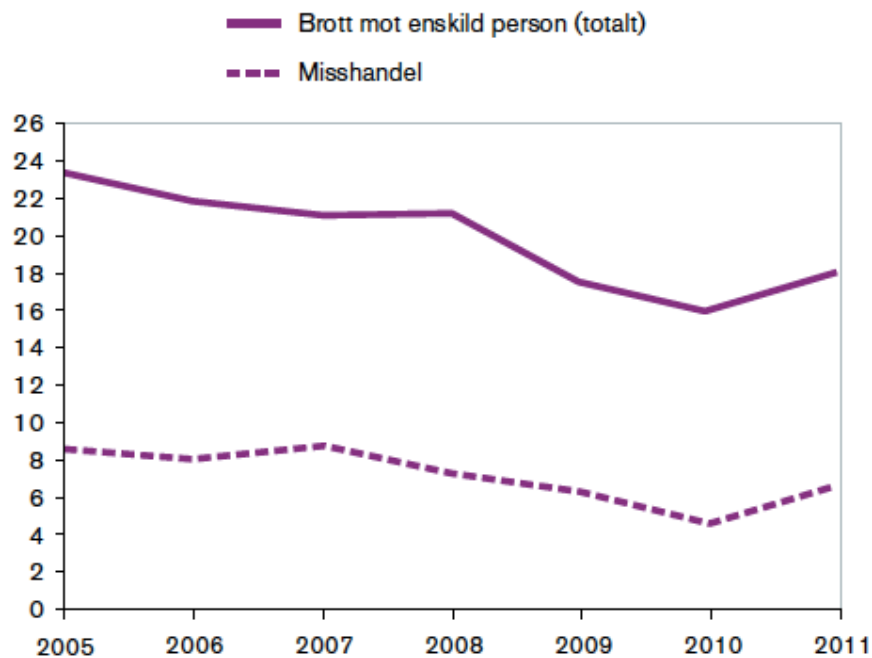
**** Inkluderer åtalsunderlåtelse (Sverige) og påtaleunntatelse (Norge).

***** I Island beslutter kriminalforsorgen, om en dom (på op til 6 måneders fængsel) skal ændres til samfundstjeneste.

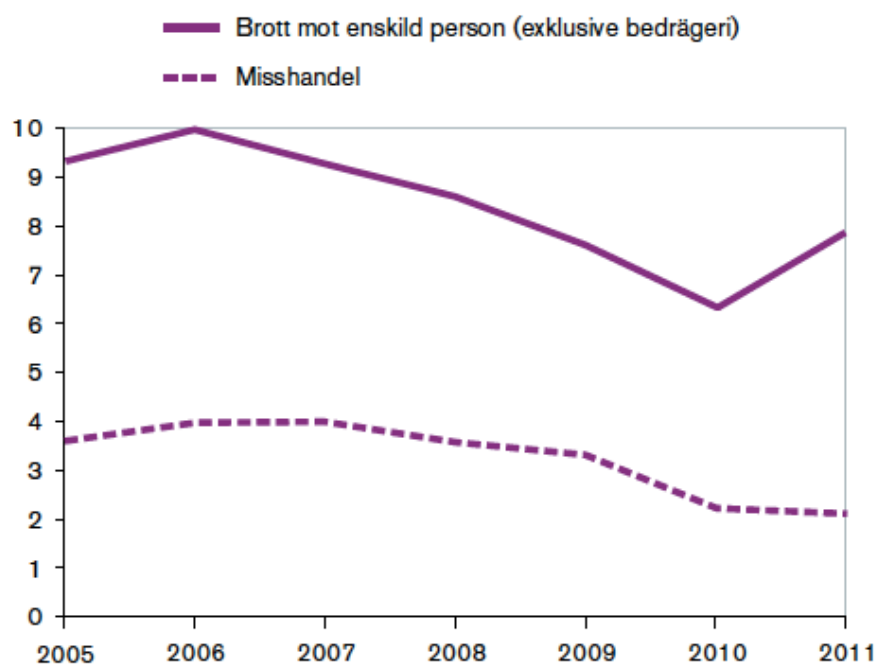
Källa: Kommissionen vedrørende ungdomskriminalitet (bilag 3. Kommissionens utredningsrapport), s. 287.

Figur 1. Andel ungdomar som uppger att de begått olika typer av brottshandlingar 1995–2011. Procent. Källa: SUB.

Figur 2. Andel personer 16–19 år som utsatts för något brott mot enskild person totalt respektive misshandel, åren 2005–2011. Procent. Källa: NTU.

Figur 3. Andel unga i åldern 16–19 år som uppger att de utsatts för något brott mot enskild person (exklusive bedrägeri) respektive misshandel av en gärningsperson som bedömdes vara 17 år eller yngre. Procent. Källa: NTU.

Bilaga B

Eksempel på et sammenhængende ungdomssanktionsforløb

En 16-årig ung mand anbringes i varetægtsurrogat i en sikret afdeling på en døgninstitution for børn og unge på grund af en sigtelse for gaderøveri. Inden for de første 7 dage fra anbringelsen udarbejdes en foreløbig handleplan af kommunen. Under anbringelsen udarbejdes en udtalelse til kommunen med beskrivelse af de behandlingsbehov, som den pågældende unge vurderes at have. Udtalelsen baserer sig på en pædagogisk psykologisk observation under anbringelsen på den sikrede afdeling.

Kommunen udarbejder på den baggrund en indstilling til retten ledsaget af en handleplan udarbejdet med inddragelse af den unge og dennes familie. Kommunen indstiller til en ungdomssanktion med 0 dage i fase 1 (anbringelse i sikret døgninstitution for børn og unge) og op til 10 måneders anbringelse i fase 2 (anbringelse i åben døgninstitution for børn og unge). Under varetægtsurrogatanbringelsen har den sikrede afdeling og anbringende kommune således i fællesskab tilvejebragt grundlaget for det efterfølgende anbringelsesforløb. Formålet med fase 1 er således allerede opnået i varetægtsurrogatperioden, hvorfor en fortsat anbringelse på den sikrede afdeling i fase 1 ikke tjener noget formål.

Allerede på tidspunktet for dommen har kommunen og den unge i fællesskab fundet en koordinator, som ved ungdomssanktionens begyndelse tilknyttes den unge. Dermed skabes gode muligheder for at koordinatoren kan koordinere forløbet, herunder investere tid og samvær med den unge og opbygge en bæredygtig relation, som kan fortsætte ind i fase 3 (ambulant fase), når den unge flytter i egen bolig i sin hjemkommune og har brug for koordinatoren som kontaktperson.

For at sikre sammenhæng i anbringelsen anbringes den unge på den åbne afdeling på den døgninstitution, hvor den unge har været anbragt i forbindelse med perioden med anbringelse i varetægtsurrogat. Allerede inden anbringelsen i fase 2 har der været brobygning, således at kommune, koordinator, den unge, den unges forældre og personalet på den sikrede afdeling og den åbne afdeling (det pædagogiske personale, skolelærere, faglærere, socialrådgivere mv.) har forberedt overgangen fra en frihedsberøvende anbringelse på en sikret afdeling til den efterfølgende anbringelse på den åbne afdeling.

4 måneder inde i anbringelsen i fase 2 rømmer den unge fra institutionen. På baggrund af institutionens indstilling træffer kommunen afgørelse om tilbageførelse til den samme institutions sikrede afdeling, fordi det skønnes nødvendigt for at forebygge yderligere kriminalitet og for at fastholde den unge i sit behandlingsforløb. Den unge efterlyses via politiet, som hurtigt pågriber den unge og straks kontakter institutionen. Den unge tilbageføres til samme institutions sikrede afdeling, hvor både den unge og personalet kender hinanden. Allerede dagen efter tilbageførelsen lægges en plan for en ny brobygning i det fortsatte fase 2-forløb på institutionens åbne afdeling. I den forbindelse meddeler kommunen den unge, at kommunen på baggrund af rømningen har besluttet at forlænge den samlede varighed af fase 2-anbringelsen med yderligere en måned. Efter 14 dage i sikret regi overføres den unge igen til det åbne forløb. Den unge foretager ikke flere rømminger i forbindelse med fuldbyrdelsen af ungdomssanktionen.

Källa: Betænkning nr. 1508., Kommissionen vedrørende ungdomskriminalitet, s 211 f.

Käll- och litteraturförteckning

Offentligt tryck - Sverige

Prop. 1989/90:7	Om försöksverksamhet med samhällstjänst
Prop. 1997/98:96	Vissa reformer av påföljdssystemet
Prop. 2005/06:165	Ingripanden mot unga lagöverträdare
SOU 2004:122	Ingripanden mot unga lagöverträdare
SOU 2009:68	Lag om stöd och skydd för unga (LBU)
SOU 2012:34	Nya påföljder

Offentligt tryck - Danmark

Betænkning nr. 1508. Kommissionen vedrørende ungdomskriminalitet, København 2009

Rigsadvokatmeddelelse 5/2003, Behandlingen af sager mod unge lovovertrædere, København 22 december 2003

Litteratur

Borgeke, Martin, *Att bestämma påföljd för brott*, Norstedts Juridik, Vällingby, 2008.

Ekbom, Thomas, Engström, Gunnar, Göransson, Birgitta, *Människan, brottet, följderna – Kriminalitet och kriminalvård i Sverige*, Bokförlaget Natur och Kultur, Stockholm, 2006.

Elwin, Göran, Heckscher, Sten, Nelson, Alvar, *Den första stenen, Studiebok i kriminalpolitik*, Tidens förlag, Stockholm, 1975.

Engbo, Hans Jørgen, *Straffuldbyrdelsesret*, andra uppl., Jurist- og Økonomforbundets Forlag, Köpenhamn, 2005.

Estrada Felipe och Flyghed, Janne (red.), *Den svenska ungdomsbrottsligheten*, andra uppl., Studentlitteratur, Lund, 2007.

Greve, Vagn, *Straffene*, andra uppl., Jurist- og Økonomforbundets Forlag, København, 2002.

Greve, Vagn, Verstergaard, Jörn, *Strafansvar*, Jurist- og Økonomforbundets Forlag, København, 2002.

Jareborg, Nils, Zila, Josef, *Straffrättens påföljdslära*, Norstedts Juridik, Mölnlycke, 2010.

Nordlöf, Kerstin, *Unga lagöverträdare i social-, straff- och processrätt*, Studentlitteratur, Lund, 2005.

Sarnecki, Jerzy, *Introduktion till kriminologi*, Studentlitteratur, Lund, 2006.

Thunved, Anders, Clevesköld, Lars, Thunved, Birgit, *Samhället och de unga lagöverträdarna*, tredje uppl., Norstedts Juridik, Stockholm 2007.

Verstergaard, Jörn, *Strafferetlige sanktioner*, Gjellerup, København, 2012.

Artiklar

Borgeke, Martin och Månsson, Catharina, *Den nya lagstiftningen om påföljder för unga lagöverträdare*, SvJT 2007 s. 181.

Clarke, Stevens H, *Getting 'em out of circulation: Does incarceration of juvenile offenders reduce crime?* Journal of Criminal Law & Criminology, Dec 1974, Vol. 65, Issue 4, s. 528.

Rapporter

Brottsförebyggande rådet

Rapport 2000:3 *Strategiska brott – Vilka brott förutsäger en fortsatt brottskarriär?* Brottsförebyggande rådet 2000.

Rapport 2002:19 *Vad händer med unga lagöverträdare – Om överlämnande till vård inom socialtjänsten*, Brottsförebyggande rådet 2002.

Rapport 2006:7 *Ungdomar och brott åren 1995-2005*, Brottsförebyggande rådet 2006.

Rapport 2010:6 *Brott bland ungdomar i årskurs nio, resultat från skolundersökningen om brott åren 1995-2008*, Brottsförebyggande rådet 2010.

Rapport 2001:21 *Strategiska brott bland unga på 00-talet*,
Brottsförebyggande rådet 2011.

Rapport 2012:13 *Brottsutvecklingen i Sverige 2008-2011*,
Brottsförebyggande rådet 2012.

Övriga rapporter

Ekspertgruppen om ungdomskriminalitet, *Rapport om ungdomskriminalitet*,
januari 2001.

Rapport 1998:3 *Behandlingen inom sluten ungdomsvård*, Statens
institutionsstyrelse 1998.

Rapport – *Evaluering af ungdomssanktionen*, Rambøll, januari 2012.

Slutrapport, *Unga män i anstalt och häkte*, Kriminalvården, februari 2001.

Internetsidor

Børnerådet	www.boerneinfo.dk
Justitieministeriet	www.justitieministeriet.dk
Kriminalforsorgen	www.kriminalforsorgen.dk
Statens institutionsstyrelse (SiS)	www.stat-inst.se

Övrigt Sverige

Socialstyrelsen, *Barn och unga som begår brott, handbok för socialtjänsten*,
Västerås, 2009.

Tärnfalk, Michael, *Barn och brott – En studie om socialtjänstens yttranden i
straffprocessen för unga lagöverträdare*, Rapport i socialt arbete nr 122,
Institutionen för socialt arbete, Stockholms universitet 2007.

Övrigt Danmark

Justitieministeriet forskningsenhet, *Forløbet af ungdomssanktionens første
år – delredegørelse*, oktober 2004.

Clausen, Susanne, Kyvsgaard, Britta, *Ungdomssanktionen. En effektevaluering*, Justitieministeriet forskningskontor, februari 2009.

Rättsfallsförteckning

NJA 2001 s. 913